

บันทึกขององรี มูโอดท์ กับการฟื้นฟูเมืองพระนคร

กัญจิกา ศรีอุดม *

องรี มูโอดท์ (Henri Mouhot) เป็นนักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส ผู้เดินทางเข้ามาสำรวจดินแดนตอนกลางของสยามและอินโดจีนเมื่อ ค.ศ. 1858-1861 (พ.ศ. 2401-2404) เขาได้จัดบันทึกการสำรวจและเขียนภาพสัตว์จำนวนมากหนึ่ง เพื่อประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่เขาชื่นชอบเป็นอย่างยิ่ง องรียุติการบันทึกลงเมื่อเขาไม่อาจฟันอากาศเจ็บไข้ที่เป็นอยู่ได้ และเสียชีวิตไปขณะที่กำลังสำรวจเมืองหลวงพระบาง

องรี มูโอดท์ เป็นนักธรรมชาติวิทยาผู้สนใจภาษาโบราณคดี และมีความสามารถในการวาดภาพ เขาจึงจัดบันทึกถึงสิ่งที่ได้สำรวจไว้อย่างละเอียด ทั้งการศึกษาระบบนิเวศและวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนนี้ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์ ประชากร สถานที่สำคัญ สัตว์และพืช พร้อมทั้งเสนอความคิดเห็นเปรียบเทียบกับฐานความรู้ของชาวตะวันตก นับเป็นการเปิดเผยสิ่งแปลกใหม่ทางด้านวิชาการที่เขาเพิ่งจะได้ค้นพบอย่างน่าสนใจ นอกจากนั้น การพรรณนาถึงความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่อสิ่งที่ได้พบเห็นในบางคราวก็เป็นเหมือนการสนทนาระหว่างเขากับพระผู้เป็นเจ้า ที่ทำให้เขาได้ค้นพบตนเองระหว่างการสำรวจนั้นด้วย

บันทึกขององรี มูโอดท์ มีความสำคัญต่อบุคคลหลายกลุ่ม นับว่าเป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสจัดส่งคณะกรรมาธิการเดินทางเข้ามาสำรวจแม่น้ำโขงเพื่อค้นหาเส้นทางติดต่อกับตอนใต้ของจีน นอกจากนั้น ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาทางด้านธรรมชาติวิทยาอย่างต่อเนื่องจากการค้นพบของเขาและสำหรับชาวไทย บันทึกนี้เป็นหลักฐานชั้นต้นที่ให้

ข้อมูลสำหรับการศึกษาเรื่องประเทศสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่อยู่ในความสนใจของสาธารณชนมากที่สุด คือ การที่องรี มูโอดท์ ได้พิสูจน์ให้เห็นในเชิงประจักษ์ ว่าปราสาทหินนครวัดและเมืองพระนครที่มีผู้กล่าวขานถึงอยู่หลายศตวรรษนั้นเป็นสถานที่ที่มีอยู่จริง องรี มูโอดท์ จึงมีชื่อเสียงอย่างมากในฐานะ “ผู้ค้นพบเมืองพระนคร” บันทึกฉบับนี้จึงเป็นเสมือนแม่เหล็กที่ดึงดูดผู้คนต่างชาติต่างภาษาเดินทางให้มาชมปราสาทนครวัดอันยิ่งใหญ่ และเป็นแรงบันดาลใจให้นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับอารยธรรมของชาวตะวันออกอย่างเป็นระบบ จนสามารถฟื้นฟูโบราณสถานต่างๆ ในเมืองพระนครให้กลับสู่สภาพเดิมได้ใกล้เคียงความเป็นจริงอย่างมากที่สุด จนกระทั่งเมืองพระนครได้รับการยกย่องให้เป็น “มรดกโลก” ในปัจจุบัน

บันทึกขององรี มูโอดท์ ได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางมาตั้งแต่ ค.ศ. 1863 (พ.ศ. 2406) และยังคงมีผู้สนใจอ่านบันทึกของเขาอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน เพราะการท่องเที่ยววนครวัดกลายเป็นส่วนสำคัญในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศกัมพูชา จึงขอทบทวนถึง “การค้นพบเมืองพระนคร (อีกครั้ง)” ดังต่อไปนี้

1. การนำเสนอเรื่องปราสาทนครวัดในเมืองพระนครขององรี มูโอดท์
2. การเดินทางสำรวจประเทศสยามและอินโดจีนขององรี มูโอดท์ รวม 4 ครั้ง
3. การจัดพิมพ์บันทึกขององรี มูโอดท์

*อ.บ.(เกียรตินิยมอันดับสอง) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ประจำภาควิชามานุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต ปัจจุบันเป็นนิสิตปริญญาเอก ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติโดยสังเขปขององรี มูโอด์¹

อเล็กซองดร์ องรี มูโอด์ (Alexandre Henri Mouhot) เกิดเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม ค.ศ.1826 (พ.ศ. 2369) ที่เมืองมงเบลียาร์ด แคว้นดูบัว ประเทศฝรั่งเศส เขาได้ศึกษานิรุกติศาสตร์เรื่องที่มาของคำ (Philology) เพราะตั้งใจจะประกอบอาชีพครู ต่อมาเริ่มสนใจวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Sciences) เพราะต้องการทำความเข้าใจกับดินแดนคูเวอ์กับโลเรียร์ด และวิทยาศาสตร์ธรรมชาตินี้เองทำให้องรีมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้เห็นดินแดนอื่น

ความปรารถนาที่สำคัญ 3 ประการในชีวิตขององรี คือ การเดินทาง การสอนหนังสือ และการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Natural History) และเขาได้ทำตามความปรารถนาของตนอย่างเต็มที่

องรี มูโอด์เดินทางไปสอนหนังสือที่รัสเซีย เมื่อ ค.ศ.1844 (พ.ศ. 2397) ทำหน้าที่เป็นตีวเตอร์ภาษาฝรั่งเศสให้กับชนชั้นสูงและสอนภาษาอังกฤษในโรงเรียนนายทหาร การทำงานนี้ทำให้เขามีโอกาสได้ขยายงานวิจัยเรื่องการศึกษารัฐ องรี มีความรู้เรื่องภาษาฝรั่งเศสเป็นอย่างดีและมีความสามารถในการเรียนภาษากรีก ภาษารัสเซียและภาษาโปแลนด์ ในระหว่างนั้นเขาได้เดินทางจากกรุงเซ็นต์ปีเตอร์สเบิร์กไปยังเมืองเซบาสโตปอลที่แหลมไครเมีย และจากออร์ซอไปมอสโคว์

องรีค่อยๆ พัฒนาตนเองเป็นศิลปินผู้วาดภาพสเก็ตช์ และเมื่อดาแกร์ (Daguerre) ค้นพบวิธีการถ่ายภาพ เขาก็เริ่มศึกษาเทคนิคการถ่ายภาพและสามารถใช้กล้องถ่ายรูปได้เป็นอย่างดี เขามักเดินทางไปถ่ายภาพและสเก็ตช์ภาพในสถานที่ต่างๆ ยามที่ว่างจากการทำงาน องรีจึงมีภาพสะสมไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นภาพวาดและภาพถ่ายเกี่ยวกับสถานที่ต่างๆ ภาพบุคคลสำคัญ ภาพอาคาร เป็นต้น ความสนใจขององรี

มูโอด์ในตอนนั้นกำลังกั้นอยู่ระหว่างการเป็นศิลปินกับนักโบราณคดี

เมื่อเกิดสงครามไครเมียขึ้นในรัสเซีย องรีผู้ใช้ชีวิตอยู่ในรัสเซียมาถึง 10 ปีแล้ว จึงเดินทางกลับไปยังประเทศฝรั่งเศส เขากับชาร์ลส์ ผู้เป็นน้องชายได้ตระเวนไปยังดินแดนต่างๆ เพื่อถ่ายภาพสถานที่อันงดงาม เช่น เยอรมนี เบลเยียม ภาคเหนือของอิตาลีและฮอลแลนด์ ในช่วงนี้ เขาเป็นศิลปินที่ยังชีพด้วยการขายภาพถ่ายที่ได้เดินทางไป “เก็บรายละเอียด” จากสถานที่ต่างๆ

พวกเขาเดินทางไปประเทศอังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1856 (พ.ศ. 2399) องรีได้สมรสกับแอนน์ ปาร์ก (Anne Park) สตรีชาวอังกฤษผู้เป็นธิดาของมังกโก ปาร์ก (Mungo Park) นักสำรวจผู้มีชื่อเสียงของยุคสมัย เขาตัดสินใจใช้ชีวิตอย่างสงบสุขที่เกาะเจอร์ซีย์ (Jersey) เพื่อศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ธรรมชาติ โดยเน้นการศึกษาเรื่องนก (Ornithology) กับสัตว์ที่มีเปลือกประเภทหอย (Conchology)

การศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาตินี้เองทำให้เขามีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเดินทางไปต่างแดนอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเขาได้อ่านหนังสือภาษาอังกฤษเกี่ยวกับการเดินทางมาเยือนประเทศสยามของเซอร์จอห์น เบาว์ริง²

องรี มูโอด์ ได้อุทิศชีวิตให้กับการสำรวจธรรมชาติและศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติในประเทศสยาม กัมพูชาและลาว แต่คงคาดไม่ถึงว่าตนจะได้มีส่วนสร้างปรากฏการณ์สำคัญในการศึกษาอารยธรรมของชาวเขมรผู้สร้างนครวัด การจรรโลงรักษาปราสาทนครวัดและโบราณสถานอื่นๆ ในเขตเมืองพระนคร ที่มีส่วนทำให้นครวัดและเมืองพระนครกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอันเป็นมรดกโลก (World Heritage) ที่ผู้คนมากมายใฝ่ฝันจะได้มาเยือน トラบจนกระทั่งปัจจุบัน

¹ เก็บความจาก J.J.Belinfante, "Memoir of M.Henri Mouhot" ใน Henri Mouhot, Travels in Siam, Cambodia, Laos, and Annam, (Bangkok: White Lotus Press, 2000).

² คือ The Kingdom and People of Siam

นครวัดและเมืองพระนครในสายตาของชาวต่างประเทศก่อนการสำรวจของ อองรี มูโอต์

เมืองพระนครที่มั่งคั่งในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 9-15 ได้ถูกทิ้งร้างให้ปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ และอยู่ห่างไกลจากสายตาผู้คนนานหลายศตวรรษ โดยมีผู้แวะเวียนเข้ามาเยือนบ้างเป็นครั้งคราวตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 16 ดังที่ เบ.เป.โกรลิเยร์ (B.P.Groslier) ชาวฝรั่งเศสผู้เขียนเรื่องเมืองพระนครและประเทศกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 16 พิมพ์จำหน่ายในกรุงปารีสเมื่อ ค.ศ.1958 (พ.ศ. 2501) ได้รวบรวมหลักฐานไว้

โกรลิเยร์กล่าวถึงนักบวชโดมินิกันชาวโปรตุเกสที่เดินทางเข้าไปในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่ ค.ศ.1555 (พ.ศ. 2093) เป็นต้นมา ระบุว่านักจดหมายเหตุชาวโปรตุเกสประจำหมู่เกาะเครื่องเทศ ชื่อ ดีโอโก เดอ กูโต (Diogo de Couto) เป็นบุคคลแรกที่บันทึกเรื่องเมืองพระนครโดยละเอียดจากคำบอกเล่าของบาทหลวงอันโตนิโย เดอ แม็กดาลีนา (Antonio de Magdalena) ผู้เดินทางไปเยือนนครวัดเมื่อ ค.ศ. 1585 (พ.ศ. 2118) โดยระบุว่ากษัตริย์กัมพูชาทรงพบเมืองพระนครในระหว่างที่เสด็จพระราชดำเนินไปคล้องช้างในป่า แล้วทอดพระเนตรเห็นกำแพงขนาดใหญ่ที่มีต้นไม้ปกคลุมขวางทางไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทหารช่วยกันถางป่าเพื่อเปิดทางให้เสด็จพระราชดำเนิน แต่สิ่งที่ปรากฏอยู่เบื้องหน้ากลับเป็นเมืองพระนครกับปราสาทนครวัด³

เรื่องราวนี้ตรงกับพงศาวดารเขมร ที่ระบุว่านักองจันทรังค์ค้นพบศูนย์กลางของเมืองยโสธรปุระ ที่ถูกทิ้งร้างไป คือ ปราสาทนครวัด เมื่อประมาณ ค.ศ. 1538 (พ.ศ. 2081) จึงมีพระราชปรารภจะย้าย ราชธานีกลับมาและแม้ว่าในที่สุดจะมีได้ทรงทำเช่นนั้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดให้พระสงฆ์จำพรรษาและประดิษฐานพระพุท

รูปไว้ที่กลางลานปราสาท ปราสาทนครวัดจึงได้รับการสักการะในฐานะพุทธสถานนิกายหินยาน

ต่อมา นักพระสัตถา โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนและบูรณะปราสาทนครวัดกับปราสาทบายน แล้วทรงประกอบพระราชพิธีสำคัญของเจ้านายในพระราชวงศ์ที่ปราสาททั้งสองหลังนี้ ทำให้เมืองพระนครมีฐานะเป็นศูนย์กลางทางศาสนา แต่เมื่อนักพระสัตถา (พระยาละแวก) ได้ถูกกองทัพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโจมตี จนต้องย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองอูดงมีไชย เมืองพระนครจึงได้ถูกทิ้งร้างไปอีกครั้งเมื่อ ค.ศ. 1587 (พ.ศ. 2130) หรือ ค.ศ. 1593 (พ.ศ. 2136)⁴ ชาวสเปน 2 กลุ่มได้เดินทางเข้ามาถึงกัมพูชา เมื่อ ค.ศ.1596 (พ.ศ. 2139) กับ ค.ศ. 1599 (พ.ศ. 2142) และคงจะทราบเรื่องราวเกี่ยวกับการบูรณะเมืองพระนคร⁵ อยู่บ้างเพราะมีเอกสารสเปนที่อ้างถึงเมืองพระนครเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 รวม 3 ชิ้น ต่อมา คริสโตวา ล เดอ ซัค (Christoval de Jaque) ได้เล่าเรื่องการเดินทางของเขาในบริเวณอินโดจีน เมื่อ ค.ศ.1606 (พ.ศ. 2149) โดยกล่าวถึงผู้ไปเยือนโบราณสถาน “Anjog” เมื่อ ค.ศ. 1570 (พ.ศ. 2113) และบรรยายถึงกำแพงที่อยู่ล้อมรอบเมืองพระนครหลวง หรือนครธม⁶

ชาวดัตช์ที่เดินทางเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภายหลังชาวโปรตุเกสกับสเปน ก็เขียนบันทึกถึงนครวัดไว้เช่นกันว่า “กษัตริย์ได้เสด็จไปเยือนสถานที่งดงามแห่งหนึ่งเรียกว่าอังกอร์ (Anckoor) ซึ่งพวกโปรตุเกสและคาสตีเลียน [สเปน] เรียกว่า โรม และอยู่ห่างจากที่นี่ [พนมเปญ] ไปเป็นระยะเวลาดำเนินทาง 8-10 วัน”⁷

ตัวอักษรภาษาญี่ปุ่นอันดังตามอายุประมาณ ค.ศ. 1632 (พ.ศ. 2175) ที่เสาคหินต้นหนึ่งบนชั้นสอง

³Michael Smithies, “An Introduction” in Henri Mouhot, Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860, (Singapore: Oxford University Press, 1992), p. [ix].

⁴วารุณี โอสถารมย์, “ประวัติและพัฒนาการเมืองเสียมเรียบ” ใน จุลสารไทยคดีศึกษา, 16.2 (พฤศจิกายน 2542 - มกราคม 2543), หน้า 12-13.

⁵Smithies, loc.cit.

⁶Dawn F. Rooney, Angkor, (Hong Kong: Odyssey, 1999), p.32.

⁷Hugh Clifford, Further India, Being the Story of Exploration from the Earliest Time in Burma, Malaya, Siam, and Indo-China, (Frederick A.Stokes, New York, 1904 reprinted White Lotus, Bangkok, 1900), p. 153-4, quoted in Rooney, p. 33.

ของปราสาทนครวัด กับแผนผังปราสาทนครวัด ที่เคน เรียว ชิมาโน (Kenryo Shimano) ล่ามชาวญี่ปุ่นจาก เมืองนางาซากิ ได้อธิบายภาพจำลอง “กวนเกษียรสมุทร” บริเวณระเบียงทางเดินด้านทิศตะวันตก โดยระบุว่าเป็น ภาพแกะสลักรูปเทพเจ้า 4 องค์กำลังดึงเชือกที่เซตวัน วิหารในประเทศอินเดีย เป็นหลักฐานว่ามีชาวญี่ปุ่นเคย เดินทางมาที่เมืองพระนครแล้วตั้งแต่ประมาณคริสต์ ศตวรรษที่ 17⁸

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 สังฆราชปัลเลอ กัวซ์ (Mgr. Pallegoix) ได้กล่าวถึงเมืองพระนครไว้เมื่อ ค.ศ. 1854 (พ.ศ. 2397) แต่ก็ยังไม่ได้รับความสนใจเช่นเดียวกับบันทึกของบาทหลวงชาร์ลส์-เอมิล บุยเยอโว (Charles-Emile Bouillevaux) ผู้เดินทางมาเยือนเมือง พระนคร เมื่อ ค.ศ. 1850 (พ.ศ. 2393) และตีพิมพ์ บันทึกการเดินทางนี้เมื่อ ค.ศ. 1858 (พ.ศ. 2401)¹⁰

ในช่วงเวลานั้น ชาวอเมริกันและอังกฤษอีก หลายคนได้ระบุถึงเมืองพระนครและปราสาทนครวัด เช่นกัน อาทิ นายแพทย์แซมมวล เรโนลด์ แฮร์ส (Dr. Samuel Reynolds House) มิชชันนารีอเมริกันใน ประเทศสยาม ผู้พรรณนาถึงเมืองพระนครไว้ได้นำ สนใจตั้งแต่ ค.ศ. 1855 (พ.ศ. 2399)¹¹ ดี.โอ. คิง (D.O. King) ชาวอังกฤษ ผู้เดินทางสำรวจอินโดจีนเมื่อ ค.ศ. 1857-8 (พ.ศ. 2400-01) และเขียนบันทึกการเดินทางส่งตรง จากประเทศสหรัฐอเมริกาเพื่อให้อ่านเสนอต่อราช สมาคมภูมิศาสตร์ ณ กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 1859 (พ.ศ. 2402) โดยแนบแผนที่ของฝรั่งเศสที่

ระบุว่ามิชชาโคโบราณสถานและระบุชื่อเมืองพระนคร พร้อมกับอธิบายว่า “วัดแห่งนี้ตั้งอยู่อย่างโดดเด่นยาว ท่ามกลางป่าชฎ ในลักษณะที่เรียกได้ว่า เป็นซากปรักหักพังอย่างสมบูรณ์ เป็นเสมือนสิ่งทีระลึกถึงมนุษยชาติที่มีความก้าวไกลกว่าปัจจุบันทั้งทางด้านศิลปะและวิทยาศาสตร์”¹² รวมทั้งนายแพทย์แคมป์เบล (Dr. Campbell) ศัลยแพทย์ของคณะมิชชันนารีอเมริกันในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้กล่าวถึงปราสาทหินอันมีชื่อเสียงที่สุดของเขมร คือ ปราสาทนครวัด ณ ที่ประชุมแห่งเดิมในปีเดียวกัน¹³

การนำเสนอเหล่านี้มิได้ส่งผลใดๆ ต่อความสนใจของสาธารณชนเรื่องเมืองพระนคร ทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนที่ องรี มูโอด์จะเริ่มต้นการสำรวจกัมพูชา และนครวัดถึง 1 ปี ต่างจากการ ตีพิมพ์บันทึกขององรี เมื่อ ค.ศ. 1863-1864 (พ.ศ. 2406-2407) ที่ได้ส่งอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกระแสความสนใจของมหาชน ที่นำไปสู่การศึกษาค้นคว้าวิทยากรของชาวตะวันตกด้านเขมรศึกษาและการตั้งโหลกันเข้ามาเยือนนครวัดในเวลาต่อมา

“นครวัด” ในสายตาขององรี มูโอด์¹⁴

องรี มูโอด์ มิใช่ชาวตะวันตกคนแรกที่ได้ไปเยือนนครวัดและบันทึกเรื่องราวของสถานที่แห่งนี้ แต่การที่เขาได้จดบันทึก สเก็ตซ์ภาพลายเส้นและรวบรวมเรื่องเล่าในชุมชนต่างๆ โดยละเอียด แล้วเขียนเปรียบเทียบสิ่งที่ได้พบเห็นในซีกโลกตะวันออกนี้เข้ากับความรู้

⁸Shimano Kenryo, in N.Peri, “Essai sur les relation du Japon et de l’Indochine aux XVI et XVII siècles” BEFEO [Bulletin des Ecoles Franéaises d’Extrême Orient], Vol 23, 1923, quoted in Rooney, Ibid.

⁹ตำแหน่งตามบัญญัติของคณะคาทอลิกปัจจุบัน คือ มุขนายกมิสซัง แต่ในที่นี้เรียก สังฆราช ตามความนิยมเดิม

¹⁰Smithies, op.cit., p [ix].

¹¹Christopher Pym, Introduction, in Pym, abridged and edited, Henri Mouhot’s Diary. (Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1966), p. xi.

¹²D.O.King, “Travels in Siam and Cambodia”, Journal of the Royal Geographical Society, Vol 30, 1860, pp.177-182, quoted in Rooney, op.cit., p.34.

¹³Pym, op.cit., pp. xi-xii.

¹⁴รายละเอียดเกี่ยวกับนครวัด อันเป็นการเดินทางสำรวจครั้งที่ 2 ขององรี มูโอด์ ปรากฏอยู่ในบันทึกของเขาที่ได้มีการแปลเป็นภาษาอังกฤษ เป็น บทที่ 12-13 สำหรับการอ้างอิงถึงบันทึกขององรีในบทความนี้ ผู้เขียนใช้บันทึกฉบับที่พิมพ์ครั้งล่าสุด คือ Henri Mouhot, Travels in Siam, Cambodia, Laos, and Annam, (Bangkok: White Lotus Press, 2000), pp. 216-255.

เดิมของชาวตะวันตก ทำให้ชาวตะวันตกที่ได้อ่านข้อความในบันทึกสามารถเห็นภาพและเข้าใจได้กระจ่าง เช่น การเปรียบเทียบเมืองพระนครกับอาณาจักรโบราณของกรีก-โรมัน เป็นต้น จึงนับเป็นครั้งแรกที่เมืองในตำนานแห่งนี้ได้ปรากฏขึ้นจริง

องรี สามารถให้รายละเอียดเรื่องเมืองพระนครได้อย่างชัดเจน นอกจากจะใส่ใจกับรายละเอียดต่างๆ แล้ว ยังเป็นเพราะเขาได้เดินทางไปเยือนพร้อมกับผู้รู้ คือ บาทหลวงซิลเวสตร (Abbé E. Silvestre) จากมิสซังที่เมืองพระตะบอง ผู้พาเขาเดินลัดเลาะผ่านป่าทึบเข้าไปยังโบราณสถานต่างๆ จนสามารถสำรวจพื้นที่ทั้งหมดได้ภายในเวลาที่จำกัด¹⁵ บาทหลวงผู้นี้ น่าจะเป็นทั้งผู้ให้ข้อมูลและผู้สอบถามชาวบ้านเรื่องโบราณสถานในเมืองพระนคร อันเป็นการสนับสนุนให้องรีเผยแพร่เรื่องราวของ “ปราสาทนครวัด” ให้แผ่ขยายได้กว้างไกล

องรี บันทึกว่า “อังกอร์” เป็นชื่อเมืองทางด้านเหนือของทะเลสาบเขมร ตั้งอยู่ประมาณละติจูดที่ 14 องศาเหนือ และลองติจูดที่ 104 องศาตะวันออก อยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงและเป็นอาณาจักรโบราณของโคชินจีน บริเวณนั้นมีซากโบราณสถานขนาดใหญ่ปรากฏอยู่ ซึ่งเมื่อพิจารณาโครงสร้างที่ยังหลงเหลืออยู่พอจะคาดเดาได้ว่าต้องใช้แรงงานก่อสร้างจำนวนมหาศาล เพียงในปราดแรกที่ได้เห็นซากโบราณสถานเหล่านี้เขาก็รู้สึกชื่นชมอย่างลึกซึ้งและนึกสงสัยขึ้นในทันที ว่าได้เกิดอะไรขึ้นกับชนชาติอันยิ่งใหญ่ผู้สร้างผลงานชั้นมหิมาที่แสดงให้เห็นอารยธรรมอันล้ำเลิศเช่นนี้¹⁶

เขาลงความเห็นว่าปราสาทนครวัดมีความงดงามเทียบเท่ากับอาคารที่งามที่สุดของชาวยุโรป สวยงามไม่แพ้วิหารแห่งกษัตริย์โซโลมอน สร้างขึ้นได้

อย่างอลังการราวกับเป็นผลงานของศิลปินผู้เลื่องชื่ออย่างไมเคิล แองเจโล และโออ่าตระการตายิ่งกว่าโบราณสถานอื่นใดของกรีก-โรมันที่หลงเหลืออยู่ในโลกตะวันตกขณะนั้น ด้วยเหตุนี้ เขาจึงรู้สึกרתัดใจยิ่งนักเมื่อได้เห็นความเป็นอนารยชนของชาวเขมรในเวลาดังกล่าว¹⁷

องรี เข้าใจว่าสิ่งที่นำความพิงาศมาสู่สิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่ชิ้นนั้น คือ สงคราม กาลเวลาและภัยธรรมชาติ ซึ่งคงจะเป็นแผ่นดินไหว เพราะมีชิ้นส่วนต่างๆ กระจัดกระจายอยู่บนสิ่งก่อสร้างอื่น ความทรุดโทรมและเสื่อมสลายเหล่านี้ยังคงดำเนินอยู่ต่อไปบนอาคารหลังอื่นๆ ที่คงตั้งตระหง่านอย่างสง่างามเพียงในท่ามกลางซากปรักหักพังที่มีอยู่โดยรอบ¹⁸

เมื่อองรีพยายามสืบเสาะถึงเรื่องราวของผู้ปกครองมหานครเขมรอันทรงอำนาจ เขาก็ได้รับทราบแต่เพียงเรื่องของพระเจ้าชัยวรมัน เรื่องราวของกษัตริย์องค์อื่นๆ ได้ถูกลืมเลือนไปจนหมดสิ้น จารึก ที่ปรากฏอยู่บนเสาอาคารก็ยังไม่มีการถอดความได้ในขณะนั้น และเมื่อสอบถามชาวเขมรเกี่ยวกับผู้สร้างปราสาทนครวัดก็มักจะได้รับคำตอบใดคำตอบหนึ่งใน 4 คำตอบต่อไปนี้ คือ พระอินทร์ ยักษ์ พระเจ้าชัยวรมัน และปราสาทเกิดขึ้นมาเอง¹⁹

องรี มูโอต์ เห็นด้วยกับคำตอบที่ว่า “ยักษ์เป็นผู้สร้างปราสาทนครวัด” มากที่สุด หากกล่าวโดยอุปมาอุปไมยถึงสิ่งก่อสร้างอันใหญ่โตมหึมาหลังนี้ เพราะผู้ที่ได้เห็นปราสาทนครวัดคงไม่อาจหาเหตุผลอื่นใดเพียงพอจะอธิบายได้ ว่าใครคือผู้สรรสร้างอาคารที่แสดงให้เห็นถึงความอดทน แข็งแกร่งและชาญฉลาดเช่นนี้ นอกจากจะปล่อยทิ้งไว้เป็นการบ้านสำหรับคนรุ่นหลังให้ได้แสวงหาผู้สร้างอารยธรรมอันทรงพลังนั้นต่อไป²⁰

¹⁵Ibid., p. 221.

¹⁶Ibid., p.217.

¹⁷Ibid., pp. 217-8.

¹⁸Ibid.

¹⁹Ibid.

²⁰Ibid.

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่องรีจะอธิบายถึงโบราณสถานทั้งหลายต่อไปนั้น เขาชี้แจงว่าได้ตั้งใจจะนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้องชัดเจนด้านสถาปัตยกรรมหรือโบราณคดีแต่อย่างใดหากปรารถนาเพียงพรรณนาถึงสิ่งที่ได้พบเห็นให้ดีที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้ เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจศาสตร์ต่างๆ อันเป็นการนำเสนอความรู้ของชาวตะวันตกให้เป็นที่ยอมรับ²¹

องรี มูโอด์ ทราบดีว่าโบราณสถานเหล่านั้นมิได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักอาศัย หากแต่เป็นพุทธสถาน เขาได้พรรณนาถึงรูปสลักของพระเจ้าซ็วเรียมพร้อมวาดภาพประกอบ นอกจากนั้น เขาได้พิจารณาความเหมาะสมของที่ตั้งเมืองพระนครในฐานะที่เป็นศูนย์กลางทางการปกครองอีกด้วย

การพรรณนาเริ่มต้นจากปราสาทนครวัด “...อันเป็นอาคารที่งดงามที่สุดและอยู่ในสภาพที่ดีที่สุดในขณะเดียวกันก็เป็นเสมือนของขวัญชิ้นแรกที่ปรากฏสู่สายตาของนักเดินทาง [เป็นสิ่งที่] ช่วยทำให้เขาลืมความเหน็ดเหนื่อยทั้งปวงที่ได้รับจากการเดินทาง และเต็มเปี่ยมไปด้วยความรู้สึกปีติยินดีราวกับว่าเป็นผู้เดินทางกลางทะเลทรายที่ได้พบกับโอเอซิสอันเขียวชอุ่ม และเหมือนกับต้องมนตราเพราะเขารู้สึกว่าได้เดินทางผ่านจากความป่าเถื่อนมาสู่อารยธรรม และจากคามมืดมิดมาสู่แสงสว่างในฉับพลัน...”²² ทั้งนี้เพราะเมื่อเดินทางออกจากเสียมเรียบมานั้น ไม่มีสิ่งใดปรากฏอยู่ระหว่างทางที่ยังนครวัดเลย นอกจากต้นไม้อันหนาทึบแต่ทันทีที่ได้ออกมาพ้นพงป่าข้ามคูน้ำที่เต็มไปด้วยดอกบัวแลเห็นแนวเสาเรียงราย แล้วจู่ๆ ปราสาทนครวัดหลังมหึมาก็ปรากฏ ตั้งตระหง่านขึ้นอยู่ตรงหน้าราวกับว่าผุดขึ้นมาเอง ไม่ว่าใครก็มีความรู้สึกไม่ต่างกัน ดังนั้น คำพรรณนาขององรี มูโอด์ จึง “โดนใจ” นักเดินทางรุ่น

หลังๆ เป็นอย่างยิ่ง

องรี สเก็ชภาพของปราสาทนครวัดไว้หลายภาพ เช่น ภาพด้านหน้าปราสาทนครวัด ที่มองเห็นปราสาทนครวัดที่สูงเด่นเป็นสง่าอยู่เบื้องหลังทิวไม้ เป็นอาคารที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์เมื่อเปรียบเทียบกับซากปรักเบื่องหน้า²³ ภาพทางเข้าด้านหน้าขององค์ประธานในปราสาทนครวัด มองเห็นระเบียงและอาคารด้านในที่ชำรุด²⁴ ภาพปราสาทนครวัดด้านทิศเหนือที่มองเห็นยอดปรางค์ สูง 3 ระดับ ที่แทบจะไม่บุบสลายอยู่ด้านหลังแนวไม้ รวมทั้งระเบียงชั้นล่างที่อยู่โดยรอบปรางค์ประธานด้านนอก²⁵ ภาพศาลาซึ่งอยู่ด้านในของปราสาทนครวัดที่ด้านบนชำรุดไปบ้าง²⁶ และภาพมุขที่บันไดทางขึ้นระเบียงซึ่งอยู่โดยรอบปรางค์ประธานของปราสาทนครวัด²⁷ นอกจากนั้น องรี มูโอด์ ได้บอกขนาดความกว้าง ความยาว ความสูงของปราสาทนครวัด ตลอดจนการประดับประดาต่างๆ ลักษณะของผนัง กำแพง หลังคา รวมทั้งรายละเอียดของภาพจำหลัก โดยเรียงลำดับตั้งแต่คูปราสาท ทางเข้าด้านประธาน ปราสาทที่เรียงรายอยู่รอบนอก ระเบียงปราสาท บันไดมุขที่ขึ้นระเบียง ภาพจำหลักบริเวณระเบียงที่เล่าเรื่องต่างๆ และที่องค์ปรางค์ประธาน²⁸

ภาพทางเข้าปราสาทนครวัด

²¹ Ibid., pp. 219-220.

²² Ibid., p. 221.

²³ Ibid., p. 216.

²⁴ Ibid., p. 222.

²⁵ Ibid., p. 225.

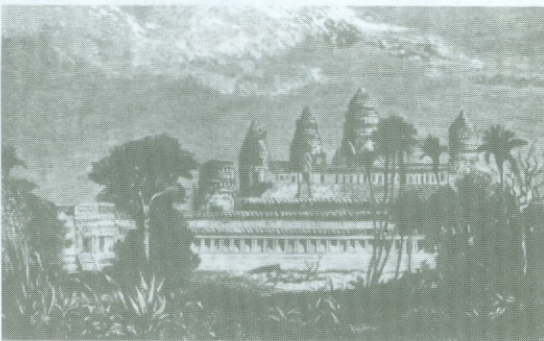
²⁶ Ibid., p. 233.

²⁷ Ibid., p. 235.

²⁸ Ibid., pp. 221-237.

ภาพวาดลายเส้น ตลอดจนการบรรยายรายละเอียดปราสาทนครวัดขององรี มูโอต์ ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการอันตื่นตาตื่นใจและเกิดความสงสัยใคร่รู้ว่า ชาวตะวันตกที่ป่าเถื่อนสามารถสร้างสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่ ดังนามและมหัศจรรย์ได้เช่นนั้นจริงหรือ เมื่อเขาอธิบายถึงเสาระเบียงชั้นนอกของปราสาทที่มีขนาดใหญ่ และมีลวดสลัสนามบุรณีย์ เรียงรายไปเป็นทิวแถวจนสามารถดึงดูดความสนใจของผู้คนได้เมื่อมองจากระยะไกล²⁹ ก็อาจจะทำให้ผู้อ่านนึกถึงเสาศาขนาดใหญ่ในวิหารของกรีก โรมัน หรืออียิปต์ หรือเมื่อเขาอธิบายถึงลวดลายพรรณพฤกษาที่ปรากฏบนระเบียงนั้น เป็นการแกะสลักที่ละเอียดปราณีต เป็นรูปกุหลาบและลายเครือเถาอันงดงาม แสดงให้เห็นฝีมือของนายช่างผู้แกะสลักว่ามีความเยี่ยมยอดเท่าเทียมกันทั้งด้านรสนิยมและความเชี่ยวชาญ³⁰ ก็อาจจะทำให้ผู้อ่านอยากเห็นได้ด้วยสายตาของตน เป็นต้น

องรีได้สรุปภาพรวมของการก่อสร้างปราสาทนครวัด ว่าผู้มาเยือนปราสาทหินแห่งนี้คงรู้สึกอึ้งครรย์ใจมากที่คนสมัยก่อนสามารถสร้างอาคารขนาดมหึมาจากหินก้อนใหญ่ที่มีจำนวนมากเช่นนั้นได้ เพราะลำพังเพียง “เสา” ก็มีมากถึง 1,532 ต้น เขาสงสัยว่าผู้คนในสมัยก่อนเอาหินก้อนที่ตั้งมากมายมาจากที่ใดกัน พวกเขา มีวิธีขนหินเหล่านั้นอย่างไรและต้องใช้ผู้คนมากมาย

ภาพด้านทิศเหนือของปราสาทนครวัด

เพียงใดจึงสามารถสร้างให้สำเร็จได้ สิ่งที่น่าพิศวงอีกประการหนึ่ง คือ ฝีมือการก่อสร้างที่เป็นเลิศ เพราะแม้จะนำหินก้อนใหญ่มาเรียงต่อกัน ก็มองไม่เห็นรอยต่อระหว่างหินแต่ละก้อน ช่างฝีมือได้สร้างงานจำหลักบนหินเหล่านั้นอย่างเนียบงามราวกับว่าเป็นงานแกะสลักบนพื้นหินอ่อน จนทำให้เขาอดสนทนที่ไม่ได้ว่างงานฝีมืออันยิ่งใหญ่เช่นนี้เกิดขึ้นในยุคสมัยใด³¹

เมื่อได้จัดบันทึกถึงปราสาทนครวัดโดยละเอียดแล้ว องรี มูโอต์ ได้พรรณนาถึงโบราณสถานอื่นๆ ในเขตเมืองพระนครต่อไป เริ่มต้นจาก ปราสาทพนมบาเค็ง บนยอดเขาที่อยู่ทางด้านทิศเหนือของปราสาทนครวัดเป็นระยะทางสองไมล์ครึ่ง อันเป็นสถานที่ที่สามารถมองเห็นปราสาทนครวัดและทะเลสาบได้ชัดเจน แต่สภาพชำรุดที่สังเกตเห็นได้โดยรอบพนมบาเค็งทำให้องรีรู้สึกทศุหัวใจ ยิ่งเมื่อได้พิจารณารายละเอียดการก่อสร้างโดยเปรียบกับนครวัด เขามีความเห็นว่าเป็นช่างฝึกหัด จึงเปรียบเทียบว่าปราสาทพนมบาเค็งเป็นเหมือนจุดเริ่มต้นของอารยธรรม ในขณะที่อาจจะเรียกได้ว่าปราสาทนครวัดเป็นความเจริญสูงสุดของอารยธรรมนี้³²

องรีได้พรรณนาถึงโบราณสถานที่พระนครหลวง (นครธม) เป็นลำดับต่อไป เริ่มจากถนนอันทรุดโทรมที่ตัดผ่านคูเมือง ผ่านชั้นส่วนของประติมากรรมรูปสิงห์และช้าง ไปยังทางเข้าประตูเมืองที่สร้างเป็นซุ้มเหมือนกับประตูชัย สิ่งที่หลงเหลือให้เห็น [คือ ปราสาทบายน] ที่ดูท่าว่าจะซ่อมแซมได้ ประกอบด้วยปราสาทประธานที่สูงประมาณ 18 เมตร ด้านบนเป็นรูปใบหน้าขนาดใหญ่ 4 หน้า ลักษณะเหมือนกับ [สฟิงซ์อันเป็น] ศิลปะของอียิปต์ และการแกะสลักที่ปรากฏอยู่เต็มพื้นที่³³ นอกจากนั้น เขาได้เล่าถึงปราสาทหลังอื่นๆ เช่น พิฆานอากาศ ตาพรหม เป็นต้น³⁴

²⁹ Ibid., p. 224.

³⁰ Ibid., p. 226.

³¹ Ibid., p. 236-7.

³² Ibid., pp. 238-9.

³³ Ibid., p. 241.

³⁴ Ibid., pp. 241-255.

ข้อความและภาพสเก็ทซ์เรื่องเมืองพระนคร ที่องรี มูโอต์ บันทึกนี้มีเนื้อหาเพียงประมาณ 50 หน้า จากจำนวนบันทึกทั้งหมด 382 หน้า³⁵ แต่เป็นส่วนที่มีผู้กล่าวขานถึงมากที่สุดจนทำให้เขามีชื่อเสียงเป็นอมตะมาถึงทุกวันนี้ หลังจากที่มีมรดกกรรมของเขาได้ก่อให้เกิดความลึกลับชวนค้นหาจนทำให้มหาชนกล่าวขานถึงผลงานนี้มานานกว่าศตวรรษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องของเมืองพระนครและปราสาทนครวัด

การเดินทางขององรี มูโอต์ในสยาม กัมพูชา ลาวและญวน

แม้ว่าเรื่องของปราสาทนครวัดและเมืองพระนครจะเป็นตอนที่ผู้อ่านส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ แต่บันทึกขององรียังมีรายละเอียดที่น่าสนใจมากกว่านั้น จึงควรได้พิจารณาภาพรวมของงานเขียนชิ้นนี้อีกที โดยย้อนกลับไปยังการเดินทางที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสมาคมภูมิศาสตร์และสัตวศาสตร์อีกครั้ง

องรีเดินทางจากกรุงลอนดอนเมื่อวันที่ 27 เมษายน ค.ศ. 1858 (พ.ศ. 2401) และมาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ 12 กันยายนของปีเดียวกัน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยาม เขาใช้ประเทศสยามเป็นที่มั่นในการเดินทางสำรวจสยาม กัมพูชา และลาว ในเบื้องต้นได้พักอยู่กับสังฆราชชปัลเลอแก้วซ์ที่กรุงเทพฯ องรีได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ก่อนที่จะออกเดินทางสำรวจในครั้งแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เขาได้เข้าร่วมในงานเลี้ยงพระกระยาหารแบบฝรั่งที่พระราชทานให้แก่ชาวยุโรปในพระนคร ที่จัดขึ้นในพระบรมมหาราชวังเป็นประจำทุกปีเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา³⁶

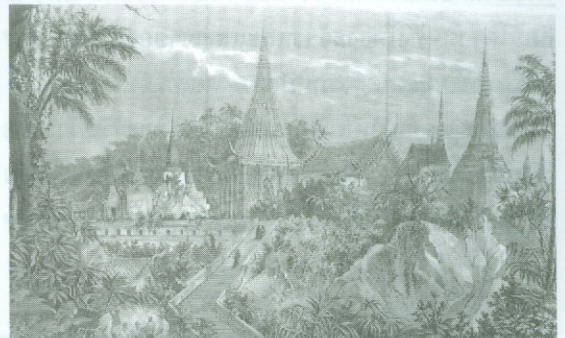
ตลอดระยะเวลา 3 ปี ที่องรี มูโอต์พำนักอยู่

ในประเทศสยาม เขาได้ออกเดินทางสำรวจพื้นที่ทางตอนในของประเทศสยามและดินแดนอินโดจีนถึง 4 ครั้งดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 ระหว่างเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม ค.ศ. 1858 (พ.ศ. 2401) ประมาณ 10 สัปดาห์³⁷ องรีได้เดินทางขึ้นไปตามลำน้ำเจ้าพระยาทางเหนือของกรุงเทพฯ พร้อมกับคนเรือคริสตัง 2 คน ช่วงเวลานั้นเป็นฤดูน้ำหลากและเทศกาลทอดกฐิน เขาได้พบขบวนเรือที่เดินทางไปทอดกฐินตามวัดต่างๆ ได้สังเกตเห็นวิถีชีวิตของผู้คนที่ผูกพันอยู่กับแม่น้ำและการหาปลาที่มีมากมายในตอนนั้น เช่น การทำปลาแห้งไว้กินเองและส่งออกจำหน่าย

องรีได้หยุดแวะพักที่มิสซังในอยุธยา และพบกับบาทหลวงลาร์มองดี ก่อนที่จะเดินทางไปเยือนบ้านอรุณภูมิ เขากล่าวถึงกระรอกและนกจำนวนมากที่เขาไม่เคยพบเห็นในกรุงเทพฯ รวมทั้งสรรพวิหคหลังคืดที่ได้สดับ

จากอรุณภูมิ องรีนั่งช้างขึ้นไปถึงเขาพระพุทธรบาท อันเป็นสถานที่จาริกแสวงบุญที่มีชื่อเสียงของชาวสยาม และได้พักอยู่นานถึง 1 สัปดาห์ เขาพบว่าตนเองเป็นจุดสนใจของชาวบ้านอย่างมากและกล่าวถึงความสนใจที่ชาวสยามมีต่อ “ฝรั่ง” โดยนำสิ่งของต่างๆ มามอบให้ องรีได้พรรณนาลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเขาพระพุทธรบาทบรรยายภาคในการเดินทางขึ้นไปบนมณฑปที่

ภาพเข้าพระบาท จ.สระบุรี ที่ค้นพบรอยพระพุทธรบาท

³⁵Ibid., p. 233.

³⁶Ibid., pp. 8-13.

³⁷Ibid., pp. 63-86.

ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ความมั่งคั่งของลวดลาย ผังมุก และความแตกต่างระหว่างความเจิดจ้าที่ภายนอก พระมณฑปกับความทึมสลัวภายใน

เมื่อกลับไปออริญอีกครั้ง อองรีได้เดินทางต่อไปโดยทางเรือจนถึงสระบุรีอันเป็นตำบลที่สำคัญของเมืองปากเพรียวและเป็นที่ตั้งจวนเจ้าเมือง เขาได้ไปสำรวจหมู่บ้านลาวคริสตังและลักษณะทางธรรมชาติของภูเขาที่อยู่ทางทิศเหนือของปากเพรียว แล้วพบว่าต้นไม้ในป่าแถบนั้นเป็นต้นไฟและต้นไม้ที่ให้อาหารเป็นประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อุดมไปด้วยสัตว์ป่าน้อยใหญ่นานาชนิด เช่น บรรดาสิงห์ที่ชุกชุม และเสือดาวกับหมาป่าที่น่ากลัวอันตราย เป็นต้น เมื่อหลงทางอยู่ในป่า เขาจะผูกเปลญวนระหว่างต้นไม้และพักค้างแรมอยู่บนนั้น

จุดหมายปลายทางของอองรีในการเดินทางครั้งแรกนี้ คือ ปตวี หรือ พระพุทธฉาย³⁸ อันเป็นสถานที่จาริกแสวงบุญของชาวลาว เช่นเดียวกับพระพุทธรูปของชาวสยาม สถานที่แห่งนี้เป็นวัดบนยอดเขาที่สูง 450 ฟุต มีระฆังเรียงรายมากมายเช่นเดียวกับที่พระบาท และมีรอยพระพุทธรูปจำนวนมากด้วยเช่นกัน

อองรีเดินทางขึ้นไปบนยอดเขาที่อยู่ตอนบนและมีศาลาที่พักสำหรับคนเดินทาง เขาบรรยายความรู้สึกชื่นชมธรรมชาติอันงดงามที่เปิดกว้างปรากฏสู่สายตาได้ไพเราะราวกับกวี จากยอดเขานั้น เมื่อหันไปทางตะวันออก จะมองเห็นทิวเขาเป็นรูปครึ่งวงกลมได้แก่พระบาทกับเมืองใกล้เคียง ที่อยู่ไกลออกไปสุดสายตา ก็คือ โคราช ทั้งโครงสร้างและแสงเงาของเส้นขอบฟ้า บรรดาเหลี่ยมเขา พรรณไม้ต่างๆ ตลอดจนแสงสุริยาที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าเป็นดั่งมนต์สะกดให้อองรีรู้สึกว่าเขาได้พบกับพระเจ้าเป็นเจ้าของเขาแล้ว ณ ยอดเขาแห่งนั้นเช่นเดียวกับที่ชาวสยามได้พบกับพระพุทธเจ้าที่ฉายอยู่

บนแผ่นศิลา ณ เบื้องล่าง

อองรีได้แวะศึกษาวิถีชีวิตของชาวลาวที่ปตวี เขาสนใจความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และสังเกตเห็นความแตกต่างระหว่างชาวลาวกับชาวสยาม เขาได้ยินเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับโคราชและอยากจะเดินทางไปเยือนเพื่อสำรวจทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ แต่ก็ทราบเช่นกันว่าต้องเดินทางผ่านป่าดงดิบ “พระยาไฟ” ที่เขามองเห็นแล้วจากยอดเขา อย่างไรก็ตาม เขาเก็บตัวอย่างการศึกษาได้เป็นอันมากก่อนที่จะเดินทางกลับพระนครเมื่อหมดหน้าหนาว และพรรณนาถึงความแตกต่างของแม่น้ำกับธรรมชาติโดยรอบได้อย่างชัดเจน

ครั้งที่ 2 ตั้งแต่วันที่ 28 ธันวาคม ค.ศ.1858 (พ.ศ. 2401) ถึงวันที่ 4 เมษายน ค.ศ.1860 (พ.ศ. 2403) เป็นระยะเวลา 15 เดือน³⁹ อองรี ตั้งใจจะเดินทางไปสำรวจกัมพูชา โดยใช้เส้นทางน้ำผ่านไปทางเมืองจันทบุรี การเดินทางครั้งนี้ ทำให้อองรี มูโอต์มีชื่อเสียงโด่งดังก้องไกลเพราะเรื่องราวที่บันทึกไว้เกี่ยวกับเมืองพระนครและปราสาทนครวัด จนทำให้นักสำรวจและนักเดินทางในรุ่นหลังได้ยึดถือเป็นคู่มือเล่มสำคัญสำหรับการไปเยือนเมืองพระนครและเป็นบรรทัดฐานในการพิจารณาสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ภายใน⁴⁰

อองรีและคนรับใช้ชาวญวนเข้ารีตที่รู้ภาษาฝรั่งเศสได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ โดยเรือหาปลาขนาดเล็ก เลาะเลียบชายฝั่งอ่าวไทยไปยังจันทบุรี โดยไปถึงแหลมสิงห์ที่มีแท่งหินรูปสิงโตหมอบอันงดงาม เมื่อวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1859 (พ.ศ. 2401) อองรีได้บอกเล่าเรื่องราวของสิงโตตัวนี้ตามที่ปรากฏอยู่ในคำร้องกรองของสยาม ว่ากัปตันเรือชาวอังกฤษผู้หนึ่งหลงใหลความมั่งคั่งของสิงห์ตัวนี้มาก จนออกปากขอซื้อสิงห์

³⁸ชื่อสถานที่ที่ปรากฏในบันทึก คือ Patawi แต่ที่สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธฉาย ก็เพราะอองรี มูโอต์ อธิบายว่า พระสงฆ์ได้พาเขาไปชม “แสง (คือเงา)” แห่งพระสมณโคดม

³⁹Mouhot, op.cit., pp. 86-284.

⁴⁰เช่น Frank Vincent, Jr. ผู้เขียนเรื่อง Land of the White Elephant ที่เดินทางมาเยือนนครวัด เมื่อ ค.ศ. 1872(หลังจาก อองรี ประมาณ 12 ปี) และ ม.ว.ศีกฤทธิ ปราโมช ผู้เขียนเรื่อง “ถกเขมร” ในหน้าหนังสือพิมพ์ สยามรัฐ เมื่อ ค.ศ. 1852-3 (หลังจาก วินเซนต์ประมาณ 80 ปี และหลังจากอองรี เกือบ 100 ปี ที่เดียว) ต่างกล่าวถึงสาระสำคัญของการไปเยือนนครวัด ตรงตามประเด็นต่างๆ ที่อองรี มูโอต์ ได้เริ่มต้นไว้ จนดูราวกับว่าเป็นการสนทนาประเด็นที่อองรีได้เปิดเอาไว้อย่างต่อเนื่อง

จากเจ้าเมือง แต่เมื่อได้รับคำปฏิเสธ ก็ปัดจิ้งใช้ปืนระดมยิงสังหารตัวนี้เสีย⁴¹

เขาเดินทางมาถึงเมืองจันทบุรีตอนเช้าตรู่ของวันที่ 4 มกราคม และพบว่าประชากรญวนเข้ร็ดในเมืองนี้มีมากเป็นลำดับที่ 3 เขากล่าวถึงภานิชจำนวนมากในเมืองนี้ที่เรียกเก็บจากคนแต่ละกลุ่ม ระบบทาสที่ทำลายประชาชน และความน่าอัศจรรย์ของเมืองจันทบุรีที่มีประชากรเบาบางแต่มีความสำคัญในฐานะเมืองท่าส่งออกพริกไทยที่ปลูกโดยชาวจีน ณ บริเวณเชิงเขานอกจากนั้น ได้ระบุถึงสินค้าออกอื่นๆ ของเมืองจันทบุรีรวมทั้งพรรณนาลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองนี้โดยกล่าวถึงเกาะต่างๆ เช่น เกาะช้าง เกาะกูด เกาะมัน

อองรีมีจดหมายแนะนำตัวจากมิสซังที่กรุงเทพฯ อันเป็นเสมือนใบเบิกทางที่ทำให้ได้รับความอนุเคราะห์จากผู้ทีนับถือมิสซังในเมืองจันทบุรีตามสมควร เขาพักอยู่กับชาวจีนผู้หนึ่งที่ทำไร่พริกไทยอยู่ในเมืองจันทบุรี และได้ทำกิจกรรมหลายอย่างร่วมกัน เช่น การล่าสัตว์ที่เขาสละบาป การล่องเรือไปตามแม่น้ำลำคลอง ต่อมาอองรีได้ซื้อเรือเล็กเพื่อสำรวจบรรดาเกาะใหญ่น้อยในเขตทะเลตราดด้วย เช่น เกาะมัน เกาะคราม เป็นต้น และแม้จะได้รับบาดเจ็บจากการสำรวจชายฝั่ง เขาก็มิได้รู้สึกย่อท้อแต่อย่างใด

ชาวจีนคนที่อองรีไปพักอยู่ด้วยนี้เป็นพ่อม่ายที่มีบุตรชาย 2 คน บุตรชายคนโตชื่อไพร อายุ 18 ปี มีความสนิทชิดเชื้อกับอองรีมากและปรารถนาจะเดินทางไปเขมรกับเขาด้วย เมื่อบิดาของไพรยอมอนุญาตให้บุตรชายเดินทางร่วมไปกับอองรีในฐานะลูกจ้าง ไพรจึงได้กลายเป็นบุคคลที่มีค่ายิ่งสำหรับอองรีเพราะนอกจากจะติดตามรับใช้เขาไปทุกหนทุกแห่งตราบนานวาระสุดท้ายของชีวิตแล้วไพรยังตระหนักดีถึงความสำคัญที่อองรีทุ่มเท

ร่างกายแรงใจให้กับการเดินทางสำรวจ ดังนั้น เขาจึงเก็บรักษาสมุดบันทึกอันมีค่าเท่าชีวิตของอองรีไว้เป็นอย่างดีเพื่อหาทางส่งกลับคืนไปยังครอบครัวของเจ้านาย

นอกจากชายฝั่งและเกาะต่างๆ อองรีได้เดินทางสำรวจเขาพลอยแหวนด้วย หลังจากที่ได้สำรวจเรื่องหินอัญมณี พืช ผลไม้ แมลงและสัตว์ต่างๆ เขาสรุปได้ว่าการเดินทางสำรวจธรรมชาติวิทยาในป่าที่เมืองจันทบุรีไม่มอันตรายร้ายแรง เมื่อเปรียบเทียบกับป่าที่เมืองสระบุรีที่มีสัตว์ป่าดุร้ายชุกชุมกว่า

อองรีบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนกลุ่มต่างๆ ไว้เช่นกัน ขณะที่พักอยู่ในเมืองจันทบุรีบรรดาชาวจีนให้ความสนใจกับอองรีมาก เพราะเข้าใจว่าเขาเป็นนายแพทย์ใหญ่ ส่วนอองรีก็เพลิดเพลินกับการสังเกตวิถีชีวิตของชาวจีนในช่วงตรุษจีน รวมทั้งมีโอกาสสังเกตวิถีชีวิตของชาวไทยในงานพิธีกรรม เมื่อได้รับเชิญให้ไปงานศพของพระผู้ใหญ่รูปหนึ่ง

ต่อมา อองรีเดินทางออกจากจันทบุรีเพื่อไปเยือนเมืองพระตะบองตามที่ได้ตั้งใจไว้ โดยเข้าไปทางเมืองท่ากำปอต ณ ที่นั้นเขาได้เข้าเฝ้าพระองค์ด้วงผู้เป็นกษัตริย์กัมพูชา⁴² ก่อนที่จะเดินทางทางบก ต่อไปเป็นระยะทาง 8 วันเมื่อปลายเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1859 (พ.ศ. 2402) เพื่อไปยังเมืองอุดง⁴³ อันเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาในขณะนั้น และเข้าเฝ้าพระนโรดม กษัตริย์องค์ที่ 2 (พระมหากูปราษในขณะนั้น ผู้เป็นกษัตริย์กัมพูชา⁴⁴ ขณะที่มีการจัดพิมพ์บันทึกของอองรี มูโอต์ เมื่อ ค.ศ. 1864 / พ.ศ. 2407)

อองรีใช้เวลาในเดือนกรกฎาคมเกือบทั้งเดือนอยู่กับมิชชันนารีที่เมืองพินทะเลใกล้กับเมืองอุดง แล้วเขาเรือลงไปที่กรุงพนมเปญ ก่อนจะขึ้นไปถึงเมืองกำปงจามทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงเพื่อศึกษาเรื่องราว

⁴¹ ต่างจากการบอกเล่าบางส่วนในเวลาต่อมา ว่าสังหารตัวนี้โดนปืนฝรั่งเศสยิงเมื่อคราวที่บุกยึดจันทบุรีและตราดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

⁴² หรือ พระบาทองค์ด้วง หรือ พระหริรักษ์รามธิบดี ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1841-1860

⁴³ คือ เมืองอุดงมีไชย

⁴⁴ พระนโรดมเป็นพระโอรสองค์โตของพระองค์ด้วง ที่ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระราชบิดา โดยการสนับสนุนของราชสำนักสยาม เมื่อมีพระชนมายุ 24 พรรษา และเป็นกษัตริย์กัมพูชาที่ต้องลงพระนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศสเพื่อยอมรับว่ากัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส

ของชนเผ่าต่างๆ ของกัมพูชาที่อาศัยอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เขาได้เดินทางขึ้นไปบริเวณที่ราบสูงโดยใช้ระแทะเทียมวัว แต่ฝนที่ตกอย่างหนักทำให้เขาต้องเสียเวลามากในการเดินทางไปยังมัสซังที่เมืองเบรลัม⁴⁵ เขาทำการศึกษาเรื่องชนเผ่าต่างๆ ตั้งแต่กลางเดือนสิงหาคมถึงปลายเดือนพฤศจิกายน ต่อจากนั้น จึงเดินทางกลับพินทะเล โดยไปถึงก่อนวันคริสต์มาสเพียงไม่กี่วัน

เมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1860 (พ.ศ. 2402) อองรีเดินทางไปเมืองพระนคร เขาใช้เวลาสามสัปดาห์เพื่อศึกษาโบราณสถานต่างๆ ในเมืองพระนคร ก่อนจะเดินทางกลับไปศึกษาโบราณสถานในเมืองพระตะบอง แล้วขึ้นเกวียนกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 มีนาคม ค.ศ. 1860 (พ.ศ. 2402) โดยใช้เส้นทางเดินบกเข้ามาทางเมืองกบินทร์บุรี อองรีมาถึงเมืองนี้เมื่อวันที่ 28 มีนาคม ขณะที่กำลังมีข่าวใหญ่เรื่องการชุกค้นพบทองคำ และมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 4 เมษายน ของปีเดียวกัน (พ.ศ. 2403)

ครั้งที่ 3 การเดินทางไปเพชรบุรี และใช้เวลาสำรวจเพชรบุรี 4 เดือน ตั้งแต่พฤษภาคมถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1860 (พ.ศ. 2403)⁴⁶

อองรีไม่ได้ตั้งใจจะเดินทางไปเยือนเพชรบุรี อันที่จริง เขามุ่งมั่นจะเดินทางไปยังภาคอีสานของไทย ข้ามดงพระยาไฟไปสำรวจลาวและแม่น้ำโขงมากกว่า แต่ขณะนั้นเป็นฤดูฝนอันเป็นอุปสรรคแก่การเดินทาง และอาจทำให้เกิดอันตรายเพราะไข้ เขาจึงต้องเลื่อนการเดินทางนั้นไปก่อน ประจวบกับเป็นเวลาทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองเพชรบุรีเพื่อทอดพระเนตร พระราชวังที่โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างบนเขา (คือ พระนครคีรี) อองรีและเพื่อนพ่อค้าชาวฝรั่งเศส คือ ม. มาลแลร์บส์ (M. Malherbes) จึงไปเยือนเมืองเพชรบุรี โดยอาศัยเรือของกรมหลวงวงษาราชสนิท พระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อองรีได้บันทึกถึงอาคาร

แบบตะวันตกที่กำลังก่อสร้างอยู่นั้นอย่างสั้นๆ นับเป็นครั้งแรกที่มีการกล่าวถึงพระนครคีรีในเอกสารของต่างประเทศ นอกจากนั้น อองรีได้ไปเยือนเขาและถ้ำที่มีหินงอกหินย้อยอันงดงามที่เมืองเพชรบุรี เช่น ถ้ำเขาหลวง รวมทั้งศึกษาเรื่องชุมชนลาวโขงด้วย

ครั้งที่ 4 กลางเดือนตุลาคม ค.ศ. 1860 (พ.ศ. 2403) ถึงวันที่ 10 พฤศจิกายน ค.ศ. 1861 (พ.ศ. 2404) ระยะเวลาประมาณ 13 เดือน⁴⁷ อองรีตั้งใจเดินทางไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ จนถึงแอ่งแม่โขงใกล้กับพรมแดนของประเทศจีน

การเดินทางครั้งนี้นับว่าสำคัญสำหรับชาวไทย เพราะเป็นครั้งแรกที่ได้มีการสำรวจดินแดนอีสานที่ไกลกว่าโคราช อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการจัดทำแผนที่ภาคอีสานของไทยให้สอดคล้องกับความจริง นอกจากนั้น ยังเป็นการสำรวจครั้งสุดท้ายของอองรี โมอิตที่ทำให้เขาเป็นบุคคลที่คงความเป็นอมตะมาจนถึงทุกวันนี้ เมื่อเขาได้เดินทางไปถึงเพียงเมืองหลวงพระบาง

อองรีออกจากกรุงเทพฯ มาถึงชัยภูมิเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1861 (พ.ศ. 2403) และประสบปัญหาจากเจ้าเมืองชัยภูมิ เพราะแม้ว่าเขาจะแสดงเอกสารสำคัญต่างๆ คือ เอกสารเดินทางของฝรั่งเศสและจดหมายที่แจ้งให้อำนวยความสะดวกตามที่ได้รับการร้องขอ (ของกรมหลวงวงษาราชสนิทและเจ้าเมืองโคราชรวม 2 ฉบับ) เพื่อติดต่อขอเช่าช้างและวัว แต่กลับไม่ได้รับความสะดวกแต่อย่างใด⁴⁸ จนเขาต้องตัดสินใจเดินทางกลับมายังโคราช โดยมอบหมายให้ไพร่เป็นหัวหน้าเฝ้าสัมภาระอยู่ที่โคราช และเขายอมเสียเวลาเดินทางลงมายังกรุงเทพฯ เพื่อขอความช่วยเหลือจากกงสุลฝรั่งเศส เสนาบดีกรมท่า หรือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งที่มีความกังวลว่าจะหาสิ่งของใดไปกำนัลท่านเหล่านั้นดี เพราะได้ใช้ของที่เตรียมมาไปจนหมดแล้ว นับว่าโชคดีที่อองรีได้พบกับเจ้าเมืองโคราชระหว่างทาง และท่านเจ้า

⁴⁵ อยู่ในเขตอันนัม

⁴⁶ Mouhot, op.cit., pp.258-294.

⁴⁷ Ibid., pp 305-382.

⁴⁸ น่าจะแสดงให้เห็นถึงความไม่สนใจและไม่ยอมรับอำนาจจากส่วนกลางของเจ้าเมืองชัยภูมิ

เมืองได้ส่งข้าราชการร่วมเดินทางไปยังชัยภูมิพร้อมกับเขาด้วยเพื่อจัดการเรื่องต่างๆ เขาจึงไม่ต้องเสียเวลาย้อนกลับมาจนถึงกรุงเทพฯ

องรีเล่าถึงอันตรายที่อาจได้รับจากการเดินทางผ่านดงพระยาไฟ พร้อมทั้งชมเชยคนงานชาวลาวที่กล้าหาญ เขาใช้ขบวนวัวเทียมระตะเดินทางข้ามดงพระยาไฟเข้าไปในป่า เขาได้พบสัตว์ป่านานาชนิดและพยายามจับเก็บตัวอย่างซากสัตว์ไปเพื่อการศึกษา เช่น ไก่ฟ้า นกยูง และเหยี่ยว ระหว่างทางนั้น เขาพบขบวนเกวียนจำนวนมากที่บรรทุกซากกวางและเสือดงเดินทางสวนออกไป เมื่อไปถึงโคราช องรีได้แวะไปเยือนปราสาทหินขนาดเล็กที่สร้างจากหินทรายสีเทาและสีแดงชื่อ ปราสาทพนมวัน⁴⁹ ที่เล็กกว่าปราสาทนครวัดมาก แต่ถึงดงามสมส่วน เขาได้รับคำบอกเล่าว่าปราสาทนี้เป็นของราชินี สำหรับปราสาทของกษัตริย์นั้นอยู่ที่พิมาย

เมื่อองรีศึกษาแผนที่ที่เขาได้นำติดตัวมาด้วยและพยายามหาเส้นทางเดินบกภายในจากโคราชไปยังหลวงพระบาง เพื่อที่เขาจะได้ศึกษาวิถีชีวิตของชาวเขาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือ ก่อนที่จะล่องแม่น้ำโขงลงมายังกัมพูชานั้น เขาก็ได้พบความจริงว่าไม่เคยมีใครเดินทางเข้าไปยังพื้นที่ส่วนนั้นมาก่อน⁵⁰

องรีใช้ช้างเป็นพาหนะเดินทางจากโคราชไปยังเมืองชัยภูมิ ที่ซึ่งเขาได้รับการรับรองดีขึ้นกว่าเดิม ต่อจากนั้นเดินทางต่อไปยังประเทศลาว แม้ว่าทั้งองรีและไพร่จ้บใช้ในช่วงการเดินทาง พวกเขาก็ได้เดินทางผ่านหมู่บ้านของ “ลาวพุงดำ” ไปจนถึงหลวงพระบางเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม ค.ศ. 1861 (พ.ศ. 2404)

องรีพบว่าหลวงพระบางเป็นเมืองเล็กๆ ที่มีเสน่ห์ ภูเขาสูงที่อยู่ใกล้ดั่งแม่น้ำโขงทำให้เกิดภาพอันงดงามเหมือนกับทะเลสาบเจนีวาของสวิตเซอร์แลนด์หรือทะเลสาบโคโมของอิตาลี เขาพบว่าชาวลาวไม่ค่อยจะสงสัยใคร่รู้เกี่ยวกับตัวเขามากมายเท่าคนสยาม แต่มี

ความฉลาดปราดเปรื่องยิ่งกว่า

ในระหว่างเดือนสิงหาคมถึงตุลาคม ค.ศ. 1861 (พ.ศ. 2404) อันเป็น 3 เดือนสุดท้ายของชีวิต องรีได้เดินทางสำรวจหมู่บ้านและป่าเขาในลวงเมืองหลวงพระบาง เขาได้หยุดบันทึกข้อสังเกตทางธรรมชาติวิทยาตั้งแต่วันที่ 5 กันยายน แต่ยังคงพยายามจดบันทึกด้วยลายมือที่สิ้นไหวเพราะอาการไข้ วันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ. 1861 อันเป็นวันสุดท้ายที่มีการจดบันทึก ปรากฏข้อความว่า “เวทนาถูกด้วยเถิด โอ้พระเจ้าผู้เป็นเจ้า...”⁵¹ หลังจากที่เขาปวดศีรษะจนไม่ได้สติอยู่ประมาณ 3 วัน องรีมูโอด์ ก็เสียชีวิตลงด้วยวัยเพียง 35 ปี เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน ค.ศ. 1861 เวลา 19.00 น.

ไพร่จัดการพิธีศพของ องรี มูโอด์ ผู้เป็นนายตามธรรมเนียมของชาวยุโรป ต่อจากนั้นได้รวบรวมทรัพย์สินขององรีกลับมายังประเทศสยาม โดยส่งมอบให้กับเมอลิเออดิสเทรีย (M. D'Istria) ผู้เป็นกงสุลฝรั่งเศสในขณะนั้น ต่อจากนั้น นายแพทย์แคมป์เบลล์ มิซซันนารีชาวอเมริกันผู้เป็นสหายขององรีในกรุงเทพฯ จึงได้จัดการส่งศพบันทึกฉบับนี้กลับไปให้ภรรยาฝ่ายของเขาที่กรุงลอนดอน

การเผยแพร่บันทึกการเดินทางขององรี มูโอด์⁵²

เนื่องจากองรีจากโลกนี้ไปก่อนวัยอันสมควร บันทึกของเขาจึงได้รับความสนใจอย่างมากจากบรรดาสาธารณชนและทำให้การรับรู้เรื่องราวต่างๆ เช่น ความยิ่งใหญ่อันน่าอัศจรรย์ของปราสาทนครวัด ได้ขยายลงไปสู่ผู้คนในวงกว้างมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น การที่องรีได้รับการสนับสนุนจากราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศอังกฤษ ทำให้บันทึกของเขาได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษที่มีผู้เข้าใจแพร่หลายมากกว่า ข้อเขียนขององรี จึงมิได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงแวดวงของผู้รู้ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้น แต่มีการเผยแพร่ในหลายรูปแบบ

⁴⁹ในต้นฉบับเรียกว่า ปราสาทหินพนมวัด (Temple of Penom-Wat)

⁵⁰ดังนั้น ข้อความในบันทึกขององรีจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ใช้เขียนแผนที่ภาคอีสานของไทยได้อย่างถูกต้องเป็นครั้งแรก

⁵¹ข้อความที่ปรากฏ คือ Have pity on me, oh my God !

⁵²ข้อมูลเรื่องการเผยแพร่ผลงานขององรีมูโอด์ได้จากการสำรวจหนังสือในห้องสมุดของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากรและมหาวิทยาลัยรังสิต รวมทั้งค่านำของไมเคิล สมิตส์

โดยเรียงตามลำดับเวลาการเผยแพร่ได้ดังนี้

ครั้งที่ 1 ค.ศ. 1863 สำนักพิมพ์ฮาเช็ตต์แห่ง ปารีส (Hachette de Paris) ได้แบ่งข้อความในบันทึก ออกเป็น 9 ตอน เพื่อพิมพ์ในนิตยสารฝรั่งเศสชื่อ ตูร์ เดอ โมน (Tour de Monde) หรือ เทียบรอบโลก ฉบับที่ 196-204 โดยตั้งชื่อบทความได้เย็บเย็บตามสมัยนิยมของ ชาวยุโรปในขณะนั้นว่า การเดินทางในอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาวและพื้นที่อื่นๆ ตอนกลางของอินโดจีน (Voyages dans les Royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos, et autres parties centrals de l'Indochine)

ครั้งที่ 2 ค.ศ. 1864 สำนักพิมพ์จอห์น เมอร์เรย์ แห่งลอนดอน (John Murrey of London) ได้จัดพิมพ์ บันทึกฉบับนี้เป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อว่า การเดินทางใน ตอนกลางของอินโดจีน (สยาม) กัมพูชาและลาว ใน ระหว่างปี 1858 1859 และ 1860 (*Travels in the Central Parts of Indo-china (Siam), Cambodia, and Laos, During the Year 1858, 1859 and 1860*)

ครั้งที่ 3 ค.ศ. 1868 สำนักพิมพ์ฮาเช็ตต์แห่ง ปารีส (Hachette de Paris) ได้พิมพ์บันทึกเป็นภาษา ฝรั่งเศส ชื่อ การเดินทางในอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาวและพื้นที่อื่นๆ ตอนกลางของอินโดจีน (*Voyages dans les Royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos, et autres parties centrals de l'Indochine*)

ครั้งที่ 4 ค.ศ. 1868 มีการแปลข้อความบางตอน พิมพ์เป็นภาษารุสเซีย

ครั้งที่ 5 ค.ศ. 1871 มีการแปลข้อความบางตอน พิมพ์เป็นภาษาอิตาลี

ครั้งที่ 6 ค.ศ. 1966 คริสโตเฟอร์ พิม (Christopher Pym) เป็นบรรณาธิการตัดทอนเนื้อหาย่อเป็น หนังสือภาษาอังกฤษเล่มใหม่ ใช้ชื่อว่า สมุดบันทึกของ อองรี มูโฮต์ (Henri Mouhot's Diary) จัดพิมพ์โดยสำนัก พิมพ์มหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด (Oxford University Press)

ครั้งที่ 7 ค.ศ. 1986 สำนักพิมพ์ไวท์โลตัส

(White Lotus) ในกรุงเทพฯ นำต้นฉบับของสำนักพิมพ์ จอห์น เมอร์เรย์ เมื่อ ค.ศ. 1864 มาพิมพ์ใหม่รวมเป็น เล่มเดียว

ครั้งที่ 8 ค.ศ. 1989 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย อ็อกซฟอร์ดได้นำต้นฉบับภาษาอังกฤษเมื่อ ค.ศ. 1864 มาจัดพิมพ์ใหม่เป็นหนังสือปกแข็ง โดยมีไมเคิล สมิทตี้ส์ (Michael Smithies) เป็นผู้เขียนความนำ ใช้ชื่อหนังสือ ว่า การเดินทางในสยาม กัมพูชาและลาว ค.ศ. 1858-1860 (*Travels in Siam, Cambodia, and Laos 1858-1860*)

ในปีเดียวกันนี้ สำนักพิมพ์ Olizane ที่กรุง เจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ได้นำต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส ที่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1868 มาจัดพิมพ์ใหม่ โดยมี โอลีวีเยร์ ปาจ (Olivier Page) เป็นผู้เขียนความนำ

ครั้งที่ 9 ค.ศ. 1992 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย อ็อกซฟอร์ดได้นำต้นฉบับปกแข็งที่จัดพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1989 มาจัดพิมพ์ใหม่รวมเล่มเป็นหนังสือปกอ่อนเล่มเดียวในชุด Oxford in Asia Paperbacks

ครั้งที่ 10 ค.ศ. 2000 สำนักพิมพ์ไวท์โลตัส (White Lotus Press) ได้จัดพิมพ์บันทึกนี้เป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อว่า การเดินทางในสยาม กัมพูชา ลาวและญวน (*Travels in Siam, Cambodia, Laos, and Annam*)

บันทึกที่ได้รับการเผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศส และอังกฤษเหล่านี้ มีรายละเอียดแตกต่างกันอยู่บ้าง บางประการดังต่อไปนี้

1. บทความภาษาฝรั่งเศสในนิตยสาร เทียบรอบโลก บรรณาธิการ⁵³ ได้จัดเตรียมต้นฉบับให้ตรงกับ ความต้องการของนิตยสาร เพื่อให้ลงบทความติดต่อกัน 9 ตอน และมีภาพประกอบที่จัดทำขึ้นใหม่ตาม ต้นแบบ ภาพสเก็ตช์ของอองรี มูโฮต์ ในบทความตอนที่ 6 บรรณาธิการยก ข้อความบางตอนจากหนังสือของบาทหลวงบุยเยอโวนามาเสนอ จึงเกิดข้อโต้เถียงมานับแต่นั้น ว่าระหว่าง บุยเยอโวกับมูโฮต์นั้น ผู้ใดสมควรจะได้รับเกียรติว่าเป็น

⁵³ พิม ได้สันนิษฐานว่าบรรณาธิการ คือ แฟร์ดินองด์ เดอ ลานอย (Ferdinand de Lanoy?)

ผู้ค้นพบนครวัด ทั้งนี้เพราะบุญเยอโวเคยไปเยือนนครวัด และเขียนถึงสถานที่แห่งนั้นมาก่อน แต่ในความเป็นจริงนักเดินทางคนอื่นๆ อีกหลายคนก่อนหน้านั้นก็เคยทำเช่นเดียวกับบุญเยอโวมาแล้ว แต่บันทึกฉบับแรกที่ได้จุดประกายความสนใจและเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้คนมากมายฝันใฝ่จะไปเยือนนครวัด มีเพียงงานขององรี มูโอต์เท่านั้น

2. หนังสือภาษาอังกฤษ ค.ศ. 1864 หนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมผลงานขององรี มูโอต์ อย่างสมบูรณ์ที่สุด แบ่งพิมพ์เป็น 2 เล่ม โดยสำนักพิมพ์จอห์น เมอร์เรย์แห่งลอนดอน ที่ได้เตรียมต้นฉบับการพิมพ์โดยได้รับคำแนะนำจากราชสมาคมภูมิศาสตร์และเป็นหนังสือฉบับที่ได้รับการรับรองจากครอบครัว มูโอต์ มีการเลือกสรรข้อมูลจากเอกสารลายมือเขียนขององรี มูโอต์ มารวบรวมอย่างครบถ้วนที่สุด ได้แก่ แผนที่เส้นทาง 10 รายการ ภาคผนวก ตลอดจนภาพวาดลายเส้นที่เคยตีพิมพ์ในนิตยสาร เทียร์วอร์ลด์

ชาร์ลส์ มูโอต์ได้เขียนคำอุทิศให้แก่องรี ผู้เป็นพี่ชาย และเขียนคำนำหนังสือ โดยมี เจ.เจ. เบลินฟันเต (J.J. Belinfante) มิตรขององรี ณ กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ เขียนบันทึกความทรงจำเกี่ยวกับองรี เป็นความนำเพื่อให้ผู้อ่านได้รู้จักองรีก่อนจะได้อ่านบันทึกของเขา โดยมี เจ.กา. เกรอวิลล์ (G.K. Greville) เป็นผู้แปลบันทึกจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษ รวมทั้งสิ้น 18 บท จัดพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม 1 จำนวน 12 บท และเล่ม 2 อีก 6 บทพร้อมทั้งภาคผนวก ดังนี้

หนังสือเล่มที่ 1 ได้แก่ 1) การเดินทาง 2) ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของราชอาณาจักรสยาม 3) การเดินทางขึ้นไปตามลำน้ำเจ้าพระยาไปยังอยุธยากรุงเก่าจนถึงปทวิ 4) จันทบุรี 5) ชีวิตในเขตภูเขาของจันทบุรี 6) การเดินทางไปพระตะบอง 7) รายละเอียดของเมืองอุดงและการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง 8) การเดินทางไปพินทะเลและศึกษาเรื่องจามกับอาณาจักรจัมปา 9) ตลาดอันยิ่งใหญ่ของกัมพูชา พนมเปญและการเดินทางไปเบรลัม 10) การใช้ชีวิต 3 เดือนกับชนป่าเถื่อนและชาวอันนัม 11) การเดินทางกลับไปพินทะเล อุดง และเรื่องของเมืองพระตะบอง 12) การพรรณนาราย

ละเอียดของปราสาทหินนครวัดและโบราณสถานในเมืองพระนคร

หนังสือเล่มที่ 2 ได้แก่ 13) นครธม 14) ข้อสังเกตเกี่ยวกับกัมพูชาและโบราณสถาน 15) เพชรบุรี 16) การเดินทางกลับมากรุงเทพฯ เพื่อเตรียมตัวเดินทางไปทางภาคอีสาน 17) เมืองชัยภูมิ โคราชและหลวงพระบาง 18) ด้านทิศตะวันออกของหลวงพระบาง จนถึงวาระสุดท้ายของนักเดินทาง รวมทั้งภาคผนวกต่างๆ ที่ประกอบด้วยรายชื่อของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่องรี มูโอต์ ได้ค้นพบจากการเดินทางสำรวจ รายงานการสังเกตการณ์ทางธรรมชาติวิทยา ข้อมูลทางด้านอุตุนิยมวิทยา นิทานพื้นบ้าน คำศัพท์ภาษาเขมร จดหมายจากองรี มูโอต์ จดหมายที่จำหน่ายถึงครอบครัวขององรี มูโอต์ และ รายงานที่อ่านในที่ประชุมราชสมาคมภูมิศาสตร์

3. หนังสือภาษาฝรั่งเศส แฟร์ดินองด์ เดอ ลานอย ทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือเล่มนี้ โดยมีรายละเอียดบางประการต่างไปจากฉบับภาษาอังกฤษ อาทิ การเพิ่มข้อความที่ได้จากหนังสือพรรณนากรุงสยามของสังฆราชบิลเลอกัวซ์ เข้าไปในส่วนของการบรรยายเรื่องกรุงเทพฯ (หนังสือเล่มนี้เป็นที่มาของข้อมูลสำคัญที่เซอร์จอห์น เบาว์ริงใช้เขียนเรื่อง “ราชอาณาจักรกับราชอาณาจักรสยาม” แต่บรรณาธิการได้ละเลยความสำคัญของพิภคที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่องรี มูโอต์ได้ระบุไว้ และที่น่าเสียดายที่สุด คือ ไม่มีภาพประกอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพประกอบที่เคยพิมพ์ลงเป็นตอนๆ ในนิตยสาร ตูร์ เดอ โมเน ที่จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์แห่งนี้ เมื่อ ค.ศ. 1863

เดอ ลานอย พยายามหลีกเลี่ยงข้อโต้เถียงที่เคยปรากฏจากกรณีของบุญเยอโวเมื่อครั้งที่ เป็นบทความในนิตยสาร โดยไม่ระบุถึงบุญเยอโวในหนังสือที่พิมพ์ครั้งนี้ ทำให้เกิดข้อขัดแย้งในอีกลักษณะหนึ่ง

4. หนังสือภาษาอังกฤษฉบับย่อ หลังจากที่ได้เผยแพร่บันทึกขององรี มูโอต์เป็นภาษาอังกฤษไปแล้ว ประมาณ 100 ปี โดยไม่มีการตีพิมพ์ใหม่อีก คริสโตเฟอร์ ฟิม จึงทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการติดต่อ สมุดบันทึกเล่มนี้ใหม่ จัดพิมพ์เป็น สมุดบันทึกขององรี มูโอต์

พิมพ์ได้เลือกใช้หนังสือฉบับภาษาอังกฤษที่ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1864 เพราะพอใจว่ามีรายละเอียดตรงกับเรื่องทีองรี มูโอดต์ได้บันทึกไว้จริงมากที่สุด พิมพ์แจ้งไว้ในความนำว่าเขาจะย่อความสำคัญของบันทึกและแบ่งบทปรับหัวข้อใหม่ เรียงลำดับเนื้อหาตามที่เขาเห็นว่าสมควร นำข้อความในจดหมายขององรีแทรกลงในบริเวณที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่องโดยทำหมายเหตุอธิบายสั้นๆ แต่ไม่แก้ไขตัวสะกดที่อาจพิมพ์ผิด⁵⁴ และจะไม่นางานเขียนอื่นๆ ขององรีที่ไม่ได้ตีพิมพ์ใส่เพิ่มเติมเข้ามา นอกจากภาพวาดลายเส้นที่เป็นฝีมือขององรีจริงๆ⁵⁵ เนื้อหาของบันทึกส่วนที่พิมพ์สนใจมากที่สุด คือ การเดินทางในประเทศกัมพูชา

คริสโตเฟอร์ พิมพ์ ได้เขียนความนำจำนวน 22 หน้า เพื่อชดเชยที่เขาไม่ได้นำคำนำของชาร์ลส์ มูโอดต์กับประวัติขององรีที่มีตรของเขาดูเขียนแนะนำไว้ มาจัดพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ สิ่งที่น่าสนใจมากในความนำก็คือ พิมพ์ได้เล่าเรื่องขององรีในบางแง่มุมได้ละเอียดยิ่งกว่าที่ปรากฏในฉบับพิมพ์ ค.ศ. 1864 เขาได้สรุปการเดินทาง 4 ครั้งขององรี ความเป็นมาของการตีพิมพ์บันทึกขององรีที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น และได้เน้นย้ำให้ผู้อ่านตระหนักว่าองรีได้อุทิศชีวิตให้กับประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่เขาสนใจอย่างแท้จริง พร้อมทั้งยกตัวอย่างความก้าวหน้าในการศึกษาธรรมชาติวิทยาของนักวิชาการรุ่นหลัง ที่ได้ศึกษาค้นคว้าต่อจากสิ่งที่องรีได้เริ่มต้นไว้ให้ ต่อจากนั้น พิมพ์ได้อธิบายความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่อบันทึกขององรีและสิ่งที่เขาได้พบเมื่อเดินทางไปเยือนที่ฝังศพขององรี มูโอดต์ที่เมืองหลวงพระบาง

ในความนำย่อสุดท้าย พิมพ์ได้กล่าวถึงความรู้สึกของเขาเกี่ยวกับการจัดบันทึกขององรี มูโอดต์ ที่สอดคล้องกับความเห็นของนายทหารนักสำรวจชาว

ฝรั่งเศส ชื่อ ดูดาร์ต เดอ ลาเกร (Dudart de Lagré) ไว้ดังนี้⁵⁶

จดหมายฉบับหนึ่งของดูดาร์ต เดอ ลาเกร ได้อ้างอิงถึงมูโอดต์ในฐานะที่เป็น “บุคคลที่มีความสามารถ ผู้ซึ่งข้าพเจ้าได้พบเห็นความทรงจำของเขายู่ในทุกหนทุกแห่ง” และเมื่อข้าพเจ้า [คริสโตเฟอร์ พิมพ์] ได้อ่านงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจอินโดจีนข้าพเจ้าก็เกิดความรู้สึกเช่น [เดียวกัน] นี่ซ้ำแล้วซ้ำเล่าองรี มูโอดต์ ได้ค้นพบความปรารถนาของเขา (คือ เสียงเรียกจากพระผู้เป็นเจ้า) ในป่าแห่งอินโดจีน วิธีการที่เขาริบายถึงการเดินทางครั้งต่างๆ ได้เผยให้เห็นตัวตนของผู้ที่ค้นพบความสงบในตนเอง เขาได้เขียนว่าเขาสนใจเรื่องประวัติศาสตร์ธรรมชาติมากที่สุด [แต่เหตุที่] สมุดบันทึกของเขาได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งในวันนี้ เป็นเพราะอารยธรรมเขมรอันยิ่งใหญ่ของผู้เป็นเจ้าของศาสนสถานที่ยิ่งใหญ่ต่างๆ ที่เขาได้ค้นพบอีกครั้งหนึ่ง

ผู้ที่ได้อ่านงานเขียนเกี่ยวกับประเทศกัมพูชาและนครวัดในช่วงเวลานั้น จะตระหนักได้ดีถึงอิทธิพลที่บันทึกขององรี มูโอดต์ มีต่อนักเดินทางและนักสำรวจคนอื่นๆ หากองรีมีญาณวิเศษใดๆ ที่หยั่งรู้ได้ เขาก็คงจะประหลาดใจมิใช่น้อย ที่ได้ทราบว่ามีผู้คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการสำรวจในทางโบราณคดีเพียง 3 สัปดาห์ของเขา มากยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ธรรมชาติที่เขาหลงใหลและทุ่มเทกายใจในการเดินทางสำรวจ

พิมพ์กล่าวถึงองรี มูโอดต์ได้ละเอียดชัดเจนขึ้นนั้น เพราะพิมพ์เขียนถึงผู้ที่จากไปแล้วเกือบ 100 ปี จึงเห็นผลที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอันเกิดจากสมุดบันทึกฉบับนี้ ยิ่งไปกว่านั้น พิมพ์มีเวลาที่จะศึกษาผลงานขององรีนานกว่าผู้ดำเนินการพิมพ์ในครั้งแรกๆ ที่ได้รับดำเนินการอย่างรวดเร็ว เพราะความสะเทือนใจที่ สาธารณชนมีต่อมรดกกรรมนั้น และที่สำคัญก็คือ พิมพ์ได้มีโอกาสศึกษา

⁵⁴ เนื่องจากบรรณาธิการคนเดิมไม่คุ้นกับลายมือขององรี มูโอดต์ จึงเข้าใจว่า ตัว n เป็นตัว u ทำให้สะกดคำผิด เช่น เรียก Tonle Sap ว่า Touli-Sap เป็นต้น

⁵⁵ ทั้งนี้เนื่องจากภาพประกอบในหนังสือที่จัดพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1864 ไม่ใช่ผลงานจริงขององรี แต่ได้ทำแบบพิมพ์ใหม่โดยใช้ภาพวาดลายเส้นขององรีเป็นต้นแบบ

⁵⁶ Christopher Pym, Introduction, in Pym, abridged and edited, Henri Mouhot's Diary, (Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1966), p. [xxii].

ต้นฉบับลายมือเขียน อันเป็นสมบัติที่ตกทอดมาถึงของ ทายาทผู้สืบทอดมาจากชาร์ลส์ มูโอด์ รวมทั้งเอกสาร ชั้นต้นที่หอจดหมายเหตุของราชสมาคมภูมิศาสตร์และ หอจดหมายเหตุของสำนักพิมพ์จอห์น เมอร์เรย์

5. หนังสือภาษาอังกฤษ ค.ศ. 1986 เป็นการ นำผลงานเก่ามาตีพิมพ์ใหม่ให้อยู่ในเล่มเดียว น่าจะเป็น เพราะต้องการสืบทอดบันทึกขององรี มูโอด์ ฉบับ ภาษาอังกฤษดั้งเดิมให้แพร่หลายยิ่งขึ้น

6. หนังสือภาษาอังกฤษ ค.ศ. 1989 และ 1992 เป็นการนำผลงานเก่ามาตีพิมพ์ใหม่ทั้งหมดในเล่มเดียว และเพิ่มเติม “ความนำ” จำนวน 17 หน้า ของไมเคิล สมิทตีส์ (Michael Smithies) ที่ได้ให้ข้อมูลสืบต่อจาก ความนำของพิมพ์

สมิทตีส์ ได้เริ่มต้นจากรายละเอียดโดย สั้นๆ ของบันทึกฉบับนี้ และคำวิจารณ์การตีพิมพ์ บันทึกสำนวนภาษาอังกฤษกับภาษาฝรั่งเศสที่มีความ แตกต่างกันมาก สรุปได้ว่าฉบับภาษาอังกฤษ (ที่ไม่เอ่ย ถึงการจัดทำพิมพ์บันทึกในนิตยสารภาษาฝรั่งเศสแต่ อย่งใด) มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากกว่าและเสนอ ความเห็นน้อยกว่า อย่างไรก็ตาม การที่บรรณาธิการ ฉบับภาษาฝรั่งเศสแทรกข้อความบางตอนใน จดหมาย ขององรีเข้าไปอยู่ในเนื้อเรื่องได้อย่างชำนาญและ กลมกลืนก็ทำให้บันทึกฉบับนี้น่าอ่านมากกว่า ดังนั้น การที่สำนักพิมพ์อาแซต์ไม่จัดทำภาพประกอบใดๆ ใน หนังสือฉบับภาษาฝรั่งเศสจึงเป็นข้อบกพร่องอย่างยิ่ง

ต่อจากนั้น สมิทตีส์ได้กล่าวถึงเรื่องนครวัดที่ ปรากฏในเอกสารต่างประเทศก่อนที่จะมีการจัดพิมพ์ บันทึกขององรี มูโอด์ เพื่อยืนยันว่าองรีมิใช่ผู้ค้นพบ นครวัด แต่ผลงานของเขาเรื่องนครวัดต่างหาก ที่ทำให้ สาธารณชนตระหนักถึงการมีอยู่จริงของสถานที่นี้ เป็น ความพยายามอย่างหนึ่งที่ทำให้เห็นคุณค่าของนครวัด องรี มูโอด์ จึงได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เปิดเผยเรื่องราว ของนครวัดให้รู้จักแพร่หลายและเป็น ผู้ประเมินค่าของ นครวัด⁵⁷ ดังจะเห็นได้จากผลงานของคนรุ่นหลังจำนวนมาก ที่กล่าวถึงนครวัดโดยอ้างอิงถึงข้อมูลขององรี ทั้งที่

ระบุไว้ในผลงานอย่างบันทึกการเดินทางของแฟรงค์ วินเซนต์ จูเนียร์ (Frank Vincent, Jr.) เรื่องแผ่นดิน แห่งช้างเผือก (The Land of the White Elephant) และนำไปใช้โดยไม่อ้างอิง เช่น นวนิยายของแอนนา เลียวโนเวนส์ (Anna Leonowens) เรื่องครูสตรีชาว อังกฤษในราชสำนักสยาม (The English Governess in the Court of Siam)

สมิทตีส์กล่าวถึงบรรดาเอกสารต่างๆ ที่องรี นำจะใช้ประกอบเป็นข้อมูลในการเขียนบันทึก เขา สรุปถึงการเดินทางทั้ง 4 ครั้งอย่างสังเขป สรุปความคิด เห็นขององรีเกี่ยวกับชาวเขมรผู้สร้างนครวัด และ วิเคราะห์คุณลักษณะขององรีในด้านต่างๆ ที่สำคัญ คือ สมิทตีส์ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญขององรี มูโอด์ ในฐานะที่เป็นชาวตะวันตกคนแรกที่ได้เดินทางไปสำรวจ ถิ่นที่อยู่ของชาวลาวในภาคอีสานของไทยและใน ประเทศลาวปัจจุบัน และเป็นบุคคลแรกที่บันทึกข้อมูล ทางภูมิศาสตร์อย่างชัดเจนจนทำให้สามารถเขียนแผนที่ บริเวณนี้ได้อย่างถูกต้องอีกด้วย

7. หนังสือภาษาฝรั่งเศส ค.ศ. 1989 ระบุถึง การจัดพิมพ์ต้นฉบับครั้งแรกเมื่อต้นทศวรรษที่ 1860 ลงในนิตยสาร เทียร์วอบโลก ต่อมาเมื่อ ค.ศ. 1868 สำนักพิมพ์อาแซต์ได้จัดพิมพ์ผลงานที่ทางสำนักพิมพ์โอ ลีซานได้นำมาตีพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้ โดยทางสำนักพิมพ์ได้ เพิ่มเติมภาพวาดกับแผนที่ รายการเปรียบเทียบชื่อคน และสถานที่ที่องรี มูโอด์เรียกกับชื่อเรียกในเวลาต่อมา รวมทั้งบทนำจำนวน 4 หน้าของโอลีวีเยร์ ปาจ ที่กล่าว ถึงประวัติสังเขปขององรี มูโอด์ สะท้อนให้เห็นความหวัง ความฝันและจินตนาการที่ได้จากประสบการณ์การเดินทาง ทั้งสี่ครั้งของเขาในช่วง 3 ปีสุดท้ายของชีวิต ตลอด จนความตั้งใจอันแน่วแน่ขององรี มูโอด์ที่จะอุทิศชีวิต ให้กับการเดินทางสำรวจทางด้านธรรมชาติวิทยา

เนื้อหาที่ปรากฏแบ่งออกเป็น 28 บท ได้แก่ 1) การเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ 2) ประชากรของกรุงเทพฯ 3) กษัตริย์สยามและพระราชวัง 4) พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง 5) การละเล่นและการแสดง 6) การเดินทางขึ้นไปตาม

⁵⁷Michael Smithies, p. [x].

ลำน้ำเจ้าพระยาถึงอยุธยากรุงเทพฯ 7) ปากเพรียวและพระพุทธรูป 8) ปลูกและการเดินทางกลับกรุงเทพฯ 9) การเดินทางไปกับกัมพูชาโดยเรือหางลางถึงจันทบุรี 10) ชีวิตในเขตภูเขาของจันทบุรี 11) การเดินทางไปกับกัมพูชาและการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่หนึ่ง 12) รายละเอียดของเมืองอุดงและการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่สอง 13) พินทุล ทะเลสาบเขมรและแม่น้ำโขง 14) ตลาดอันยิ่งใหญ่ของกัมพูชา พนมเปญและการเดินทางไปเบรลัม 15) การใช้ชีวิต 3 เดือนกับชนป่าเถื่อนและชาวอันนัม 16) การเดินทางกลับมาพินทุล และทะเลสาบ 17) การข้ามทะเลสาบ พระตะบองและการเดินทางไปเยือนโบราณสถานเมืองพระนคร 18) เมืองพระนครและรายละเอียดเกี่ยวกับเมือง วัด วังและสะพาน 19) โบราณสถานในเมืองพระนคร 20) ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับโบราณสถานในเมืองพระนครและชนชาติโบราณของกัมพูชา 21) การเดินทางจากพระตะบองกลับกรุงเทพฯ 22) การเดินทางไปยังเพนบุรี 23) การเดินทางกลับกรุงเทพฯ และเตรียมการสำหรับการเดินทางสำรวจครั้งใหม่ไปทางภาคอีสาน 24) ลพบุรี พิธีกรรมในหนาน้ำ การคล้องช้าง การเดินทางไปภาคอีสาน เสาให้และเมืองเพนบุรี 25) การเดินทางไปยังเขาช่อง ดงพระยาไฟ ข้อสังเกตทางธรณีวิทยา 26) เมืองชัยภูมิ การเดินทางกลับกรุงเทพฯ โคราซ พนมวัด 27) จากโคราซไปหลวงพระบาง ด้านตะวันตกของแอ่งแม่โขง 28) หลวงพระบาง บันทึกการเดินทางไปทางทิศตะวันออกกับทิศเหนือ วาระสุดท้ายของนักเดินทาง

8. หนังสือภาษาอังกฤษ ค.ศ. 2000 การจัดพิมพ์บันทึกขององรี มูโอด์ครั้งสุดท้ายโดยสำนักพิมพ์ดอกบัวขาว (White Lotus Press) น่าจะเกิดขึ้นเพราะการท่องเที่ยวนครวัดได้รับความสนใจมากในปัจจุบันเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งระหว่างไทยกับกัมพูชาจากชายแดนไทยที่อรัญประเทศเข้าไปทางด่านบอยเปตของกัมพูชา รวมทั้งการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวภายในกัมพูชา

สิ่งที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ คือ คำอุทิศของ

ชาร์ลส์ มูโอด์ ประวัติขององรี มูโอด์ที่เขียนโดย เบลิน ฟันเต บันทึกขององรีทั้ง 18 บท พร้อมภาพประกอบ (สีและขาว-ดำ) และแผนที่การเดินทางของ องรี 1 ฉบับ โดยไม่มีความนำของบรรดานักวิชาการและไม่มีความหมายใดๆ ที่ให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับองรี มูโอด์ รวมทั้งผลงานอื่นๆ ของเขา ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นหนังสือคู่มือนำเที่ยวเล่มหนึ่ง แต่เป็นการนำเที่ยวในอดีตที่ผู้อ่านในปัจจุบันพึงเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม หากสังเกตชื่อหนังสือเล่มนี้ให้ละเอียด จะพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงชื่อเรื่องจากการเดินทางในสยาม กัมพูชาและลาว ค.ศ. 1858-1860 (Travels in Siam, Cambodia, and Laos 1858-1860) มาเป็นเรื่อง การเดินทางในสยาม กัมพูชา ลาวและญวน (Travels in Siam, Cambodia, Laos, and Annam) โดยคำนึงถึงความเป็นจริงเรื่องเขตแดนภูมิศาสตร์ในปัจจุบัน ว่ามีสขงที่เบรลัมอยู่ในเขตอันนัมของประเทศเวียดนาม

บันทึกขององรี มูโอด์ กับการอนุรักษ์โบราณสถานเมืองพระนคร

บันทึกขององรี มูโอด์สะท้อนให้ผู้อ่านตระหนักถึงความยากลำบาก ความอดทนและความอดสาหัสวิริยะของนักธรรมชาติวิทยาผู้บุกเบิกค้นคว้าสำรวจเรื่องประวัติศาสตร์ธรรมชาติ แม้ว่าคนส่วนใหญ่จะสนใจแต่เพียงเรื่องราวของปราสาทหินนครวัดกับเมืองพระนครก็ตาม

องรี มูโอด์ มุ่งมั่นทำการสำรวจค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และเขาได้อุทิศชีวิตให้กับการศึกษานั้น การสำรวจปราสาทหินนครวัดกับเมืองพระนครเป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของการสำรวจอันยิ่งใหญ่ที่จะเป็นพื้นฐานให้นักวิชาการในศาสตร์ต่างๆ ได้สร้างสานงานสืบต่อไป หลังจากองรี มูโอด์ แล้ว มีนักสำรวจชาวฝรั่งเศสอีกหลายคนเข้ามาปฏิบัติภารกิจอันแสนจะทุรกันดารในเขตอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสเพื่อแสวงหาเส้นทางการค้าที่เชื่อมต่อกับจีนตอนใต้และบางคนได้อุทิศชีวิตของเขาให้กับการสำรวจค้นคว้า

เช่นเดียวกับองรี มูโอด์ เช่น หลุยส์ เดอ การ์เน (Louis de Carné)⁵⁸ เลขาการของคณะสำรวจแม่น้ำโขงผู้เป็นตัวแทนของกระทรวงการต่างประเทศ ในการเดินทางสำรวจแม่น้ำโขงตั้งแต่โขงอนขึ้นไปถึงยูนนาน ระหว่างเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1866 (พ.ศ. 2409) ถึงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1868 (พ.ศ. 2411) ผู้เขียนรายงานทางด้านการเมืองและการค้าของคณะสำรวจแม่น้ำโขง ที่ตีพิมพ์ก่อนรายงานฉบับหลักที่เขียนโดยฟรองซิส การ์นิเออร์ (Francis Garnier)

การบันทึกเรื่องราวของเมืองพระนครเป็นส่วนที่อาจกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมมากที่สุด แม้ว่า องรี มูโอด์ จะมีได้ทำอะไรแตกต่างไปจากชาวต่างประเทศคนอื่นๆ ที่เคยไปเยือนปราสาทนครวัดกับเมืองพระนคร คือ จดบันทึกรายละเอียดการเดินทางนั้นไว้ แต่การที่ชื่อองรี มูโอด์ อยู่คู่กับนครวัดนั้นก็เพราะบันทึกของเขาได้ช่วยทำให้คนทั่วไปเห็นภาพ “นครวัด” ที่ชัดเจนเป็นจริงยิ่งกว่าคนอื่น บันทึกฉบับนี้จึงมีพลังสันตะทือนการรับรู้ของชาวตะวันตกเกี่ยวกับปราสาทนครวัดกับเมืองพระนครเป็นอย่างยิ่ง เพราะได้สร้างแรงจูงใจให้ชาวตะวันตกค้นดินแดนทางไกลกว่าครึ่งโลก เพื่อขึ้นชมสถาปัตยกรรมอันยิ่งใหญ่ของเขมรที่ซ่อนเร้นอยู่กลางป่ารกชัฏของกัมพูชา จนทำให้องรีได้รับการยกย่องว่าเป็น “ผู้ค้นพบ” นครวัดอีกครั้งหนึ่ง

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่เสริมให้บันทึกของมูโอด์ได้รับความสนใจมาก ก็คือ การเผยแพร่บันทึกขององรี มูโอด์ ฉบับภาษาอังกฤษที่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1864 (พ.ศ. 2407) เกิดขึ้นหลังจากที่ฝรั่งเศสกับกัมพูชาได้ทำสนธิสัญญาอารักขาระหว่างกันได้เพียงปีเดียว รัฐบาลสยามจำต้องยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสในฐานะผู้อารักขากัมพูชา (ยกเว้น เสียมราชู พระตะบองและศรีโสภณ ที่ยังอยู่ภายใต้อำนาจของประเทศสยาม ก่อนที่จะกลับคืนเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาในปี ค.ศ. 1907 / พ.ศ. 2450) และเมื่อพิจารณาสถานการณ์ทางการเมือง

ระหว่างประเทศในขณะนั้น จะพบว่ามีการแข่งขันกันระหว่างประเทศมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพยายามเข้าถึงอาณาจักรจีนอันกว้างใหญ่ไพศาล บันทึกขององรี มูโอด์ จึงได้จุดประกายให้แก่การสำรวจแม่น้ำโขงเพื่อหาเส้นทางภายในเชื่อมโยงเข้าสู่จีนตอนใต้

ในเวลาต่อมา เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสตระหนักถึงความยากลำบากของการสัญจรในแม่น้ำโขงจึงยุติความพยายามที่จะหาประโยชน์ทางการค้า แต่ได้ดำเนินการฟื้นฟูเรื่องเขมรศึกษาอย่างเป็นระบบต่อไปพร้อมกับการวางรากฐานพัฒนาการท่องเที่ยวตามแบบแผนตะวันตกขึ้นในเมืองพระนคร โดยมอบหมายให้สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (Les écoles Françaises d'Extrême Orient - EFEO) ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานในเมืองพระนครอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด แม้กระทั่งภายหลังการให้เอกราชแก่อาณาจักรอินโดจีนของฝรั่งเศส

การเผยแพร่บันทึกขององรี มูโอด์ หลายนานวนที่เกิดขึ้นระหว่าง ค.ศ. 1863-2000 (พ.ศ. 2406-2543) ตลอดจน “ความนำ” ของนักวิชาการในสมัยปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นความสำคัญของกลุ่มโบราณสถานเมืองพระนคร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปราสาทหินนครวัด อันเป็นสิ่งที่ผู้อ่านส่วนใหญ่ให้ความสำคัญมากที่สุด บันทึกขององรี มูโอด์ จึงเป็นเสมือนหนังสือนำเที่ยวเมืองพระนครในลำดับต้นๆ ที่ได้รับความนิยมนอย่างสูง เพราะให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านได้เกิดจินตนาการมองเห็นภาพไปตามตัวหนังสือและภาพสเก็ตช์ของเขา จนราวกับว่าได้หลีกเลี่ยงจากสภาพแวดล้อมรอบตัวและได้ร่วมเดินทางไปกับองรีด้วย

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการขนส่งและวิทยาการอื่นๆ ตั้งแต่ช่วงหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทำให้การเดินทางท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมของมวลชนในประเทศตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นอังกฤษ ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา บันทึกขององรี มูโอด์ ที่บรรยายถึง

⁵⁸Louis de Carné, Travels on the Mekong Cambodia, Laos and Yunnan, (Bangkok: White Lotus, 1995) หลุยส์ เดอ การ์เน เป็นบุตรชายของเคานต์แห่งการ์เน รับราชการในแผนกการค้าที่กระทรวงการต่างประเทศ เป็นหลานชายกรรยาของนายพลเรือ ลา กรองดีเออร์ (Admiral La Grandière) และมีความปรารถนาจะได้เห็นอาณาจักรของฝรั่งเศสที่เชื่อมต่อกับประเทศจีนโดยทางลำน้ำ

ภาคผนวก

ลำดับกษัตริย์และโบราณสถานสำคัญในเมืองพระนคร

คริสต์ศตวรรษที่	ค.ศ.ที่ครองราชย์	พระนามกษัตริย์	ชื่อศาสนสถาน / โบราณสถานที่ทรงสร้าง
9	802-850	ชัยวรมันที่ 2	กลุ่มโบราณสถานที่พนมกุเลน
9	854-877	ชัยวรมันที่ 3	
9	877-889	อินทรวรมันที่ 2	พระโค, บากอง
9	889-910	ยโศวรมันที่ 1*	โลเลย
10			บาเค็ง, พนมมรกม*, พนมมบก, กระวัน
10	910-923	หรรษะวรมันที่ 1	
10	923-928	อิคานวรมันที่ 2	
10	928-941	ชัยวรมันที่ 4	เกาะแกร์
10	941-944	หรรษะวรมันที่ 2	
10	944-968	ราเชนทรวรมัน	ปักชีจำกรง, แม่บุญตะวันออก, แปรรูป, บันทายสรี,** (คลัง)
10-11	968-1001	ชัยวรมันที่ 5	
11	1001-1002 ?	อุทัยทิตยวรมัน	
11	1002-1011 ?	ชยวีรวรมัน	
11	1001-1050	สุริยวรมันที่ 1	ตาแก้ว, พิมานอากาศ
11	1050-1066	อุทัยทิตยวรมันที่ 2	บาปวน, แม่บุญตะวันออก
11	1066-1089 ?	หรรษะวรมันที่ 3	
11-12	1080-1113 ?	ชัยวรมันที่ 6	
11-12	1080-1113 ?	ธรมินทรวรมันที่ 1	
12	1113-1150	สุริยวรมันที่ 2	นครวัด, เจ้าสายเทวดา, ธรรมานนท์, บันทายสำเหร่
12	1150-1160	ธรมินทรวรมันที่ 2	
12	1160-1165	ยโศวรมันที่ 2	
12-13	1181-1220 ?	ชัยวรมันที่ 7	ตาพรหม, บันทายกุกี, นาคพัน, ตาสม, สระสงรง, บายน, ลานช้าง, ลานพระเจ้าชี้เรื่อน, โกรลโก, พระปาลีโลย, พระชรรค์, สอ์ปรัด

- หมายเหตุ
1. รายนามกษัตริย์เรียงลำดับมาถึงพระองค์ที่สร้างศาสนสถานหลังสุดท้ายเท่านั้น
 2. การพิมพ์ตัวหนา แสดงลำดับคริสต์ศตวรรษ และพระนามกษัตริย์องค์สำคัญ
 3. การขีดเส้นใต้ แสดงชื่อสิ่งก่อสร้างที่กลายเป็นชื่อรูปแบบศิลปะเขมร
 4. การขีดเส้นใต้ในวงเล็บ แสดงชื่อรูปแบบศิลปะเขมร
 5. การเน้นโดยพิมพ์ตัวหนาและขีดเส้นใต้ แสดงชื่อสิ่งก่อสร้างที่กลายเป็นชื่อรูปแบบศิลปะเขมรที่พบมากในประเทศไทย 3 รูปแบบ

ที่มา ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะเขมร, (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2439)

Dawn F. Rooney, *Angkor*, (Hong Kong: Odyssey, 1999) pp. 284-286.

*ภาษาเขมร ออกเสียงว่า พนมกรอม

**ภาษาเขมร ออกเสียงว่า บันทายสะเร

บรรณานุกรม

- กรรณิกา จรรย์แสง (บรรณาธิการ). **ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2542.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **ถกเขมร**. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, 2534.
- จิโต, มาดแลน. **ประวัติศาสตร์เมืองพระนครของขอม (Histoire d'Angkor)**. แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ: บริษัท จันวาทินชัย จำกัด, 2526.
- แซนด์เลอร์, เดวิด. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา (History of Cambodia)**. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร และคณะ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540.
- เซเดส์, ยอร์ช. **เมืองพระนคร นครวัด นครธม (Angkor: an introduction)**. แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน, 2540.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกระษายา. **นิราศนครวัด**. พระนคร: คลังวิทยา, 2517.
- วารุณี โอสถารมย์. "ประวัติและพัฒนาการเมืองเสียมเรียบ" ใน **จูลสารไทยคดีศึกษา** 16, 2 (พ.ย. 2542 - ม.ค. 2543), หน้า 7-26.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2539.
- De Carné, Louise. **Travels on the Mekong: Cambodia, Laos and Yunnan**. Reprinted. Bangkok: White Lotus Press, 1995.
- Pym, Christopher. "Inrdocution", in Pym, abridged and edited. **Henri Mouhot's Diary: travels in the central parts of Siam, Cambodia and Laos during the years of 1858-61**, Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1966. pp. xi.
- Rooney, Dawn F. **Angkor: an Introduction to the temples**. Hong Kong: Odyssey, 1999.
- Smithies, Michael. "An Introduction" in Henri Mouhot, **Travels in Siam, Cambodia and Laos 1858-1860**. Singapore: Oxford University Press, 1992. pp.
- _____. "Henri Mouhot (1826-1861): Siam, Cambodia, and Laos" in King, Victor T. (Ed.) **Explorers of South-East Asia: Six Lives**. Kuala Lumpur, Oxford University Press, 1995. pp. 1-51.
- Vincent, Frank. **The Land of the White Elephant: Sights and Scene in South-East Asia 1871-72**. (With an introduction by William L. Bradley), Reprinted. Singapore: Oxford University Press, 1988.